

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra primární a preprimární pedagogiky

Diplomová práce

Kateřina Hobzová

Strategie neverbální komunikace učitele na 1. stupni základní školy

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím citovaných zdrojů a literárních pramenů, které uvádím v přiloženém seznamu literatury.

V Olomouci dne

.....

podpis

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat PhDr. Dominice Provázkové Stolinské, PhD. za velmi trpělivý a odborný přístup, také za odborné rady a cenné připomínky, které mi poskytovala v průběhu přípravy a psaní této diplomové práce.

Obsah

Úvod.....	6
Teoretická část	7
1. Komunikace.....	7
1.1 Součásti komunikačního procesu.....	8
1.2 Funkce komunikace	9
1.3 Druhy komunikace.....	11
1.4 Interakce.....	12
2. Verbální komunikace.....	13
2.1 Paralingvistické aspekty řeči	13
2.2 Úskalí a priority mluveného projevu	14
2.3 Vztahy mezi zprávou verbální a neverbální.....	15
3. Neverbální komunikace.....	16
3.1 Vývoj neverbální komunikace u lidského jedince	18
3.2 Řeč těla	19
3.2.1 Mimika	19
3.2.2 Vizika	21
3.2.3 Gestika	23
3.2.4 Haptika	26
3.2.5 Kinezika.....	28
3.2.6 Proxemika.....	29
3.2.7 Posturologie	31
3.3 Signály komunikace osobnosti	33
3.4 Neverbální komunikace a RVP.....	34
3.4.1 Kompetence komunikativní.....	34
4. Empirická část	36
4.1 Záměr výzkumu	36

4.2	Formulace výzkumných otázek	36
4.3	Výzkumný vzorek.....	37
4.4	Metodika výzkumu	37
4.5	Vlastní výzkumné šetření.....	38
4.5.1	Matematika	38
4.5.2	Hudební výchova.....	41
4.5.3	Matematika	44
4.5.4	Matematice s Hejného metodou	47
4.5.5	Český jazyk	49
4.5.6	Český jazyk	51
4.5.7	Český jazyk	53
4.6	Závěr výzkumného šetření.....	55
4.7	Souhrnné informace.....	58
5.	ZÁVĚR.....	60
	Použitá literatura a zdroje.....	62
	ANOTACE.....	65

Úvod

Lidé jsou společenské bytosti, které nemohou existovat bez vzájemného kontaktu. Jedná se tedy o základní potřebu člověka, která je k životu nutná, a bez které nemůže být. Neverbální komunikace je důležitou součástí komunikace člověka. Slovní sdělení doplňuje nebo ho může zcela nahradit. Komunikace řečí těla je mnohem pravdivější, vypovídá o nás více než verbální sdělení. I přesto, že člověk zrovna nic neříká, naše tělo hovoří neustále. Vyjadřuje naše emoce, pocity nebo prožívání.

Diplomová práce se zabývá neverbální komunikací učitele na 1. stupni základní školy. Cílem bylo zjistit, jak tento způsob komunikace působí na žáky, a jak je ovlivňuje. Důvodem výběru tohoto tématu je zájem o komunikaci ve vyučovacím procesu, která je nesmírně důležitou složkou. Vlastní výzkumné šetření zkomplikovalo vládní opatření a uzavření základních škol v době pandemické situace v souvislosti s onemocněním SARS-CoV-2. Výzkum byl prováděn zejména fyzickou přítomností na místní škole, kdy jsem pozorovala učitelky při hodinách, také byla zkoumána videa z vyučovacích hodin dostupných na internetových stránkách, a také byly použity výstupy z distanční výuky.

Hlavním cílem diplomové práce bylo vypořádat neverbální komunikaci učitele, kterou používá v průběhu vyučovacího procesu. Zda jsou jeho neverbální prostředky přínosem pro žáky a jestli je tyto prostředky nějakým způsobem ovlivňují. Prvním dílčím cílem bylo zjistit nejvyužívanější oblast neverbální komunikace učitele na 1. stupni ZŠ. A druhým cílem bylo zjistit, zda jednotlivé složky neverbální komunikace, které byly použity v průběhu vyučovacího procesu, ovlivní žáky.

Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. V teoretické části jsem pozornost věnovala mezilidské komunikaci a jejím jednotlivým složkám jako je komunikace verbální a právě neverbální, na kterou jsem se zaměřila podrobněji. Popsala jsem dílčí oblasti neverbální komunikace se zaměřením na komunikaci učitele ve třídě a nastínila také neslovní projevy žáků. V praktické části jsem analyzovala videa a přímé vyučovací hodiny učitelek.

V závěru práce jsou zmíněny chyby v neverbální komunikaci a doporučení k jejich odstranění. Také jsou zodpovězeny výzkumné otázky.

Teoretická část

1. Komunikace

Slovo komunikace pochází z latinského výrazu *communicare*, což znamená *communem reddere* neboli učinit společným (Mareš a Křivohlavý, 1990). Hausenblas (1971) definoval komunikaci v širším slova smyslu jako „obcování¹ lidí, společné podílení se na nějaké činnosti ve vzájemném kontaktu“. Nejde tedy jen o pouhé proudění informace, ale také podílení se na komunikaci jako celku a na povaze nebo dopadu zprávy, i třeba jen tím, že jsme přítomni (Vybíral, 2009). V užším slova smyslu je sociální komunikace chápána pouze jako sdělování neboli výměna informací (Andrejevová, 1984).

Slovo komunikace má mnoho významů. Je to tím, že komunikace probíhá v mnoha situacích, ve kterých jsou sledovány různé cíle, a dospívá se k různým výsledkům. Dance a Larson zaznamenali 126 definic, které vyjadřují různé přístupy, hlediska a dimenze komunikace (Gavora, 2005).

Kohoutek definuje komunikaci jako „*složitý, komplexní sociální jev, který je nutno vidět v širších souvislostech sociální interakce, nikoli jen formálně jako výměnu určitých informací, sdělení, signálů*“ (Kohoutek a kolektiv, 1998).

Tři hlavní dimenze vymezení komunikace dle Gavory:

1. **dorozumívání** – nejjednodušší vymezení; odvozeno od slova dorozumění, což znamená pochopení se neboli shodu myšlenek
2. **sdělování** – jde o podávání poznatků, informování, obeznámení se se svými postoji, pocity nebo názory; chceme říci něco druhému partnerovi, poučit ho nebo informovat
3. **výměna informací** – první komunikující vyšle informaci, druhý ji přijme a jejich role se následně vymění a zároveň je vnitřně zpracují a analyzují; tato komunikace se vyznačuje obousměrností, i přesto, že v běžném životě existují situace, kdy hovoří pouze jeden člověk a ostatní mu naslouchají jako je například přednáška, zprávy apod (Gavora, 2005)

¹ Obcovat – stýkat se, jednat, být ve styku s někým

Definicí komunikace by bylo možné uvést celou řadu. Každá z vymezení zdůrazňuje jiný aspekt nebo stránku. Charakteristiky, které jsou nejdůležitější, se dají shrnout do těchto základních bodů:

- komunikace je nezbytná k efektivnímu vyjadřování
- komunikace je přenosem a výměnou informací v psané, mluvené, obrazové nebo činnostní formě, která je realizována mezi lidmi, což se projevuje určitým účinkem
- komunikace je výměnou významů mezi lidmi za použití běžného systému symbolů
- komunikace je prostředkem pro vytváření a ovlivňování vztahů (Mikuláščík, 2010)

1.1 Součásti komunikačního procesu

Komunikátor je ten, kdo vysílá zprávu. Způsob jeho sdělování může být do určité míry tendenční nebo chaotický, také si může domýšlet informace nebo je svým způsobem zkreslovat. Do svého sdělení vždy promítá svou osobnost nebo osobní zaujetí. Chce být vyslechnut, pochopen, přijat nebo i změnit chování ostatních.

Komunikant je ten, který je příjemcem vysílané zprávy. Vnímání je stejně jako u komunikátora také ovlivněno osobnostní rovnicí, vlastními zkušenostmi, prožitky, záměry a cíli. Neměl by si domýšlet sdělení, neslyšet v tom, čemu naslouchá, jen to, co slyšet chce.

Komuniké je vyslaná zpráva jako myšlenka nebo pocit, kterou sděluje jeden člověk tomu druhému. Zpráva má podobu verbálních i neverbálních symbolů. Při použití slova, které označuje určitou věc, dokáže poslouchající pochopit, co je tím míněno. U abstraktních slov a neverbálních symbolů je to složitější. Každý člověk může zprávu pochopit jinak a toto chápání může být ovlivněno i kontextem nebo komunikačním šumem.

Komunikační jazyk – prostřednictvím něho se předává zpráva. Lidé mluví stejným jazykem, ale není pravidlem, že si musí vždy rozumět. Význam některých slov, zejména abstraktních, je chápaný individuálně. Důležitou roli hrají procesy kódování a dekódování. Při kódování se musíme umět přizpůsobit partnerovi, se kterým jednáme. To také závisí na slovní zásobě a znalosti jazyka. Dekódování je složité mezi odlišnými kulturami, poněvadž dochází ke zkreslování obsahu při přenosu informací. Je to dáno tím, že obsahový význam pojmů není shodný u všech lidí.

Komunikační kanál je cesta, kterou je informace posílána. Nejobvyklejší formou je komunikace tváří v tvář. Hlavními kanály tedy jsou zvuky, pohyby těla nebo vzájemné pohledy.

Feedback neboli **zpětná vazba** je reakce na přijatou zprávu. Zpětná vazba je při komunikaci velmi důležitá a každý člověk ji přijímá i poskytuje. Reakcí udržujeme komunikační situaci a dáváme najevo, že jsme zprávu přijali a také jak jsme ji pochopili.

Komunikační prostředí je místo, kde se komunikační situace odehrává. Prostředí je velmi důležitým prvkem a je tvořeno osvětlením, počtem lidí v místnosti nebo jejím uspořádáním. Obecně se jedná o podněty, které ovlivňují účastníky komunikace, ale také komuniké působí jako komunikační šum.

Kontext je situace, ve které komunikace probíhá. Má dvě složky – vnitřní a vnější. Vnitřním, kontextem se rozumí to, co se odehrává v nás, v komunikantovi a jak na nás komuniké působí. Vnější složkou jsou stimuly, které na nás působily dříve i nyní (Mikuláščík, 2010).

1.2 Funkce komunikace

Komunikace má 5 základních funkcí, mezi které patří:

- **informativní** – cílem je předat zprávu, informovat, oznámit nebo prohlásit
- **instruktážní** – naučit, instruovat, navést
- **persuazivní** – cílem je přesvědčit druhou osobu o změně nebo alespoň o pozměnění svého názoru, zmanipulovat jedince, získat někoho na svou stranu
- **vyjednávací (operativní)** – řešit a vyřešit, dospět společně k určité dohodě, vyjednat nebo domluvit (se)
- **zábavní** – rozptýlit, rozveselit posluchače nebo sám sebe, pobavit (Vybíral, 2009).

Hranice mezi jednotlivými funkcemi komunikace nejsou jednoznačné, často se překrývají.

Mikuláščík (2003) jednotlivé funkce rozdělil a charakterizoval takto:

Funkce informativní - dochází k předávání informací, dat a faktů.

Funkce instruktivní – ve své podstatě jde o funkci informativní, která je obohacena o vysvětlení významů, popisu, návodu, tedy, jak něco dělat nebo něčeho dosáhnout.

Funkce přesvědčovací – působíme na jiného člověka se záměrem změnit jeho postoj, názor nebo hodnocení. Racionálně ho přesvědčujeme pomocí logiky a svých argumentů. U emocionálního přesvědčování působíme na jeho city, což je velmi často manipulativní. Také ho můžeme naklánět motivačně.

Funkce posilovací a motivující – v podstatě patří do funkce přesvědčovací. Jde o posilování vztahu k něčemu, určitých pocitů sebevědomí nebo vlastní potřeby.

Funkce zábavná – cílem je druhého jedince pobavit, rozesmát nebo vyplnit čas komunikováním, které v nás vyvolává pocit spokojenosti a pohody.

Funkce vzdělávací a výchovná – uplatňována prostřednictvím institucí (škola). Zahrnuje funkci informativní, instruktivní a další funkce jako je například dozor, dohled nebo kontrola.

Funkce socializační a společensky integrující – jde o vytváření vztahů mezi lidmi, jejich vzájemné sbližování a navazování kontaktů. Komunikace závisí na naší společenské úrovni, ve které se nacházíme, nebo do kterého segmentu chceme patřit. Každá vrstva společnosti má odlišný způsob komunikace.

Souvztažnost – informace dáváme do určitých souvislostí, které nám pomáhají je lépe pochopit a vstřebat.

Funkce osobní identity – již od dětství nám komunikace pomáhá k tomu, abychom si dokázali odpovědět na otázky typu – kdo jsem, kam směřuji nebo v co věřím. Ujasňujeme si spoustu věcí sami o sobě, uspořádáváme si své postoje, názory a sebevědomí.

Poznávací funkce – úzce souvisí s funkcí informativní. Poznávání přichází spíše z pohledu komunikanta, kdežto informativní funkce je z pohledu komunikanta i komunikátora. Sdělujeme si osobní vzpomínky, každodenní zážitky a plány.

Funkce svěřovací – zbavujeme se vnitřního napětí, sdělujeme důvěrné informace, překonáváme těžkosti a většinou očekáváme podporu a pomoc. Sdílení pocitů je pro každého jedince velmi silnou podporou, je úlevné, když s někým může probírat věci, které ho trápí.

Funkce úniková – je velmi důležitá v okamžicích, když je toho na nás moc, máme všeho „až nad hlavu“. Potřebujeme si s někým promluvit, odreagovat se (Mikuláščík, 2003).

1.3 Druhy komunikace

Komunikaci můžeme dělit podle různých kritérií. Pokud má komunikátor pod kontrolou, co říká a způsob komunikace odpovídá jeho záměru, mluvíme o komunikaci **záměrné**. U komunikace **nezáměrné** komunikátor prezentuje svůj projev jiným způsobem, než byl původní úmysl. Komunikaci, kdy si komunikátor uvědomuje, co říká a jak to říká, nazýváme komunikace **vědomá**. Do určité míry se tedy vědomá a záměrná komunikace překrývají. V případě, že komunikující nemá pod kontrolou projev jako celek nebo jen některé jeho složky, hovoříme o komunikaci **nevědomé**. Rovněž dochází k překrývání nevědomé a nezáměrné komunikace. Komunikace, která je logická, racionální a smysluplná se nazývá **kognitivní**. V tomto případě je preferována racionalita a také logické argumenty. **Afektivní** komunikací působíme na city, probíhá prostřednictvím emočních projevů. U **pozitivní** komunikace signalizujeme souhlas, nadšení nebo obdiv. Protikladem je komunikace **negativní**, která vyjadřuje odpor, pokárání nebo kritiku, ale také zatajování nebo předstírání. Nikdy nemůže vyvolat pozitivní reakci posluchače. Když se sdělované informace mezi komunikujícími shodují a formálně ani obsahově si neodporují, komunikaci říkáme **shodná**. Opakem je komunikace **neshodná**, kdy jsou sdělované informace v rozporu. Komunikace, která je sobecká vůči jiným nebo bezohledná či útočná, se nazývá **agresivní**. U **manipulativní** komunikace jsou používány neférové formy jednání. **Pasivní** komunikace je taková, která je uhýbající, ústupná ba dokonce úniková. Tzv. vnitřní monolog nebo dialog, se kterým se můžeme setkat v literatuře pod pojmem ich-forma, je komunikace **intropersonální**. **Interpersonální** komunikace znamená komunikaci mezi dvěma lidmi, přičemž přítomno jich může být více. U tohoto způsobu je velmi pravděpodobná zpětná vazba. Komplikovanější je komunikace **skupinová**, kdy je účastníků více a každý z nich má potřebu sdělovat své informace, postoje nebo názory. Dochází často k intruzi neboli „skákání do řeči“, což může způsobovat konflikty nebo zmatek. Noviny, časopisy, televize nebo internet jsou považovány za prostředky **masové** komunikace. Ta je charakteristická tím, že mluvčí předává informace širšímu obecnstvu. **Interkulturní** je komunikace mezi příslušníky jednotlivých kultur. Pokud se role komunikátora a komunikanta nemění, mluvíme o komunikaci **jednosměrné**. Naopak pokud dochází ke střídání rolí, jde o komunikaci **obousměrnou**. Při této komunikaci je velká příležitost pro feedback a spontánnost daného projevu. **Psaná** je pomocí časopisů, dopisů, novin, zpráv apod. Mezi nejznámější dělení komunikace patří **verbální** a **neverbální**. **Verbální** probíhá prostřednictvím slov. **Neverbální** slouží většinou jako doplňující prostředek komunikace verbální, ale stačí sama o sobě

k vyjádření určitého postoje v situacích, kdy velkou úlohu hrají emoce nebo mezi lidmi, kteří se vzájemně dobře znají (Mikuláščík, 2003).

1.4 Interakce

V souvislosti s komunikací se používá pojem interakce. Jde o vzájemné působení nebo ovlivňování. Nejde o jednostranné působení, takže můžeme říct, že lidé jsou téměř pořád ve vzájemné interakci. Na první pohled se to zdát nemusí, ale každý mezilidský styk je interakcí, například i vzájemný pohled, poněvadž každý ze zúčastněných zanechává v tom druhém již nějakou informaci, a tím na něj působí. Ovšem interakce aktivní je typičtější. Spočívá v působení jednoho člověka na druhého za určitým cílem – něčeho dosáhnout, podpořit, zabránit mu apod. (Gavora, 2005). Janoušek (1984) říká, že *„interakce jako vzájemné psychologické působení, případně ovlivňování, se realizuje na základě komunikace“*.

2. Verbální komunikace

Verbální neboli řečová komunikace je primárním a také nejdůležitějším druhem sdělovací komunikace, při které se jako základní složky sdělovacích prostředků užívá prostředků jazyka. Dáváme přednost označení řečová komunikace před komunikací jazykovou, jelikož jsou v řeči využívány i jiné prostředky než jen jazykové. Tento typ komunikace je zkoumán jako proces a zároveň jako soustava (Lepilová, 2001). U většiny jazyků existuje forma psaná a mluvená. Při komunikaci slovy využíváme tedy všech jazykových prostředků, kterými disponuje každý jazykový systém. V mluvené podobě je důležité a vhodné využívat přízvuk a větnou melodii (Balkó, 2008). Význam verbální komunikace nelze popřít, jelikož je nezbytnou součástí každodenního sociálního života a je také nezbytnou podmínkou myšlení. Každý den máme potřebu komunikovat s ostatními. Člověk, který se z nějakého důvodu nachází v separaci od sociálního kontaktu a s ním i spojenou komunikací, prožívá deprivaci². Tato řečová komunikace nám umožňuje okamžitou zpětnou vazbu a výměnu názorů a fyzickou blízkost. Problémem je, že je těžko kontrolovatelná při větším počtu komunikujících. Co dotyčný řekne, už nemůže vzít zpět, nemá čas na promyšlení a velmi těžko se prosazují názory za účasti oponentů (Mikuláščík, 2003).

2.1 Paralingvistické aspekty řeči

Ve školním prostředí komunikujeme neustále, a to zejména prostřednictvím řeči. Ta má dvě složky, obsahovou a formální. Obsahová stránka přináší poznatky, které si mají žáci osvojit. Formální stránka se zaměřuje na to, jakým způsobem je naše sdělení řečeno. Rozeznáváme několik typů paralingvistických aspektů řeči (Křoustková Moravcová, 2004).

Mareš a Krivohlavý (1990) rozlišují a charakterizují aspekty řeči takto:

Intenzita hlasového projevu – zda mluví řečník potichu nebo nahlas a jak se tato hlasitost mění v průběhu jeho projevu.

Tónová výška hlasu – jak vysoko nebo naopak nízko je položen hlas řečníka.

Barva hlasu – výrazně rozhoduje o tom, zda je nám libé či nelibé poslouchat mluvčího, jednoduše řečeno, zda se nám jeho hlas líbí nebo nelíbí.

Délka projevu – jak dlouho řečník mluví.

² Deprivace – dlouhodobé a významné strádání v oblasti základních lidských potřeb, ztráta, nedostatek něčeho

Rychlost projevu – sleduje například počet slov pronesených řečníkem za minutu.

Přestávky v projevu – jakým způsobem a kdy dělá mluvčí pauzy, jak frázuje.

Akustická náplň přestávek – zjišťuje výplňová slova, která nemají význam pro sdělované informace (ale spíše pro posluchače).

Přesnost projevu – zda se řečník zadržává při mluveném projevu, něco vynechává nebo opakuje.

Způsob předávání slova – myslíme tím například skákání do řeči (Mareš a Křivohlavý, 1990).

2.2 Úskalí a priority mluveného projevu

Špačková (2009) rozlišuje 6 základních úskalí a priorit mluveného projevu. Řadí mezi ně formu jazyka, slovní zásobu, fráze, slova výplňková, přejatá, větné vazby a slovosled. V českém jazyce rozeznáváme několik **forem jazyka**, kterými hovoříme. V domácím prostředí užíváme obecnou nespisovnou, v zaměstnání slang, při sportu občas argotické vyjádření, při vážném slavnostním projevu volíme spisovnou knižní češtinu a pro prezentace před neznámým publikem je nejvýhodnější formou jazyka spisovná hovorová čeština. Základem je snažit se co nejvíce přiblížit posluchačům, proto dle charakteru komunikační situace musíme rozhodnout, jakou formu češtiny zvolíme. U **slovní zásoby** se doporučuje používat aktivní tvary sloves, například „oznámili jsme vám“ nikoliv „bylo vám oznámeno“. Vyhýbáme se výrazům, které znejišťují, například „pokusím se vám vysvětlit“ a přechodníkům. Na začátku projevu se nedoporučuje používat osobní zájmeno „já“. Nehromadíme za sebou přídavná a podstatná jména. Abstraktní slova nahrazujeme konkrétními, protože abstraktní slova kladou velké nároky na posluchače, například u čtení aforismů³. Co nejméně používáme zájmena neurčitá a ukazovací. Náš život je uspěchaný, a to se při mluveném projevu odrazuje ve **větných vazbách a slovosledu**. Tímto faktem jsme velmi ovlivněni a na základě toho zkracujeme své myšlenky, vynecháváme určitá slova nebo nedodržíme řádný slovosled. V tomto případě riskujeme nepochopení naší řeči. Doporučuje se mluvit v jednoduchých větách a za každou větou klesnout hlasem. Nesmíme se bát dělat pauzy v mluveném projevu. Působí to lépe, než abychom vytvářeli dlouhá souvětí a neustále

³ Stručný vtipný výrok, průpověď, též jako krátká literární forma reflexivního a satirického rázu, užívající protikladu, ironie.

přidávali další a další spojky. **Výplňková slova** se používají ve chvíli, kdy mluvčí potřebuje získat čas, případně si není něčím jistý. Řadíme sem slova „tak“ nebo „takže“, která jsou většinou na začátku našeho sdělení. V průběhu projevu to mohou být slova a slovní spojení „v zásadě, zkrátka, tak nějak, celkem vzato“ a jiné. Cizí termíny se přirozeně vmísí do každého jazyka, těmto slovům říkáme **slova přejatá**. Důležité je brát zřetel na posluchače, se kterými komunikujeme. Na akademické půdě můžeme volit odborné termíny, kdežto u dětí na základní škole se je snažíme nepoužívat. U **frází** se vyhýbáme ustáleným slovním spojením, která působí jako klišé, například „drtivá většina, smyslem mého vystoupení je, čeká nás mnoho práce“ a podobně (Špačková, 2009).

2.3 Vztahy mezi zprávou verbální a neverbální

Neverbální zpráva může zaujímat určitý vztah se zprávou verbální.

Například jako **opakování** nebo **zesílení** verbální zprávy, to znamená, že pokud se někdo zeptá, kolik je hodin, my mu odpovíme, že jsou 3 hodiny a zvedneme u toho 3 prsty. Dále to může být vztah **odporování**, kdy je naše neverbální chování v rozporu s verbálním sdělením. Může k tomu docházet na vědomé či nevědomé úrovni. Kupříkladu budeme tvrdit, že jsme daný úkol splnili, ale na našem chování bude jasně vidět, že to není pravda. Pokud na určitou informaci zareagujeme neverbálním chováním, například zatneme pěst se zvednutým palcem, říkáme tomu **reagování na verbální zprávu pouze neverbálními signály**. Dalším vztahem může být **důraz** nebo **doplnění**, v případě, že chceme doplnit náš řečový projev, například poklepáním na stůl. V neposlední řadě je to vztah **regulace**. Neverbální komunikace nám pomáhá kontrolovat verbální sdělení, očním kontaktem sledujeme situaci nebo tělesným kontaktem ověřujeme, zda vše probíhá tak, jak je řečeno ve verbální komunikaci (Mikuláščík, 2003).

3. Neverbální komunikace

Neverbální komunikace je historicky starší než komunikace verbální. Člověk již statisíce let má potřebu komunikovat. Dorozumíval se pomocí posunků, mimiky obličeje, neartikulovanými zvuky, a i tímto způsobem dokázal vyjádřit všechno, co potřeboval (Pech, 2009). Neverbální komunikace neboli mimoslovní signalizuje, že tento způsob sdělování nepoužívá slova, ale jiné způsoby přenášení informací (Mareš a Křivohlavý, 1995). Spousta lidí si myslí, že se jedná jen o mimickou stránku řeči. Pravdou však je, že jde o komplex mimoslovních signálů, tedy řeč těla. Ta je totiž mnohem upřímnější než řeč pomocí slov (Nelešovská, 2005).

Existuje řada definic pojmu neverbální komunikace. Například Průcha (2003) definuje neverbální komunikaci takto: „*Nonverbální komunikace doprovází, zpřesňuje, doplňuje verbální komunikaci. Slouží ke sdělování emocí, zájmů, postojů, záměrů, k přesvědčování lidí.*“

Z výzkumů, které se zabývají komunikací, vyplývá, že 93 % komunikace probíhá prostřednictvím řeči těla a z pouhých 7 % nás zajímá obsah sdělení pomocí komunikace verbální. Řeč těla nám tedy při kontaktu s druhým člověkem řekne mnohem více než samotná slova (Matschnigová, 2015). Profesor psychologie Albert Mehrabian stanovil svou komunikační teorii, jejíž vzorec je 7 % / 38 % / 55 %. Z jeho zjištění vyplývá, že 7 % významu mají slova, která jsou mluvená (verbální řeč). 38 % tvoří paralingvistický význam, to znamená způsob, jakým jsou slova vyslovována. A posledních 55 %, takže největší část komunikace, tvoří neverbální komunikace. Konkrétně se jedná o výrazy obličeje tedy mimiku. Řeč těla probíhá prostřednictvím způsobů držení těla a jeho pohybů, změn vzdáleností mezi lidmi, kteří spolu komunikují, výrazů v obličeji, pohledů a pohybů očí, dotyků a dalších způsobů (DeVito, 2001). Projevy při neverbální komunikaci nebývají tak přísně posuzovány, jako je tomu u komunikace slovní. To je dáno díky tomu, že většina řeči těla se odehrává na nevědomé úrovni. Nonverbální komunikace může verbální projev doplnit, regulovat ho, zesílit jeho účinek a za určitých okolností i plně zastoupit. Někdy stačí pouze mimika nebo gesto a slova jsou již zbytečná. Pokud ale použijeme verbální komunikaci – řekneme něco slovy, která nesouhlasí s naším neverbálním chováním, posluchač uvěří projevu mimoslovnímu místo řeči (Mikuláščík, 2003). Pomocí nonverbální komunikace přenášíme emocionální stavy a postoje. I přesto, že část neřečové komunikace je dána biologicky, to znamená, že s ní člověk přichází na svět a používá ji mimovolně (zejména mimiku), většina signálů je naučená. Tyto signály si dítě osvojuje v rámci začleňování se do společnosti. Při

této socializaci se učí celou řadu ustálených gest, postojů a pohybů. Dítě si osvojuje neverbální způsoby vyjadřování spojené kulturou, ve které vyrůstá. Určité způsoby vyjadřování jsou charakteristické pro danou kulturu a nemusí však platit v kultuře jiné. I v jednoduchých gestech mohou být rozdíly. Například mávající dlaň otočená směrem k partnerovi u Španělů označuje signál „Pojď ke mně!“, kdežto u nás signalizuje „Odejdi!“ nebo „Nepřibližuj se ke mně!“ (Gavora, 2005). A takovýchto dalších příkladů je nepřeberné množství. Podobné rozdíly, které jsou mezi kulturami, mohou být i mezi generacemi. Gesta používaná mladšími mohou být významově odlišná pro starší obyvatele. Také mezi jednotlivými žáky existují rozdíly v neverbálním chování. Toto chování je důležitým prvkem obrazu žáka, a pokud ho učitel odhalí a porozumí mu, získá tak účinnou pomoc při působení na dítě (Gavora, 2005). Beze slov se člověk snaží vytvořit u posluchačů dojem „kdo jsem“. Existují informace, které nemůžeme mimoslovními způsoby sdělit, například pokud se rozhodujeme mezi dvěma variantami, které se navzájem vylučují nebo pokud máme dilema. Touto formou komunikace nevyjádříme ani podmíněný vztah, to znamená, jestliže předchází A, pak musí následovat B. Jednoduše řečeno, neverbálně se nedá sdělit „nic“. Nemůžeme sdělit „nebudu nic dělat“ nebo „nic nevidím“. Někdy jsou bezeslovná sdělení nejednoznačná, jako jsou třeba slzy radosti nebo naopak žalu. V tomto případě pozorovatel nemá snadnou úlohu, pokud chce rozlišit, o který z případů jde (Mareš a Křivohlavý, 1990).

Sdělování beze slov má jisté meze, ale v sociální komunikaci zaujímá nezastupitelné místo. Pohledem na posluchače můžeme vyjádřit vztah, který se jen těžko dá vyjádřit slovy. Také nám umožňuje předávat sdělení citově zabarvená. Aniž bychom použili jakákoliv slova, výraz obličeje řekne, jak nám momentálně je, jak se cítíme nebo jak se mění náš emocionální stav. Beze slov dokážeme vyjádřit, co je nám příjemné a naopak. I přesto, že neverbální komunikace má určité způsoby mimoslovního sdělení (mimika, gesta, oční kontakt), ve skutečnosti tvoří celek, který není možné od sebe odtrhávat, protože se navzájem doplňují (Mareš a Křivohlavý, 1990).

V souvislosti s neverbální komunikací stojí za zmínku velmi důležitá osobnost - Charles Darwin, který je považován za zakladatele vědy o komunikaci tělem. Jedná se o přírodovědce, který přišel s myšlenkou příbuznosti člověka s opicí. K němu se přidali následně američtí vědci Friesen a Sorenson, kteří dospěli k velmi zajímavému zjištění. U lidí z pěti různých kultur si všimli prstů u rukou a zjistili, že ať se jedná o Eskymáky v polární oblasti, Indiány v Jižní Americe, ať je to v Africe nebo v Indii, všude najdeme základní gesta a podobnou mimiku. Pocity jako radost, smutek, zlost, překvapení nebo třeba stud, jsou přes hranice moří

a kontinentů všude stejná. Jedná se totiž o společné dědictví lidstva. Na rozdíl od ostatních znaků, které se učíme odpozorováním (napodobujeme vzory, když se jim učíme). Můžeme tedy říct, že gesta mají společný světový jazyk. Komunikace beze slov, tedy řeč těla, se stala velmi populární díky němému filmu, který byl černobílý, ale také bez jediného slova. Ať už šlo o dobro nebo zlo, rozeznávalo se právě pomocí gest (Thiel, 1997).

A v neposlední řadě je významnou osobností spojenou s neverbální komunikací profesor psychologie Birdwhistell, který se účastnil různých diskusí jako mlčenlivý posluchač, jehož úkolem bylo mačkat stopky. Jeho zjištění bylo takové, že za den nemluvíme více než 10 – 12 minut a že průměrná věta netrvá déle než dvě a půl vteřiny. Jednoznačně tedy tvrdí, že až 65 % našich informací nepochází při lidském kontaktu ze slov neboli komunikace verbální. „Verbálním kanálem“ prochází tzv. tvrdá fakta. Oproti tomu „nonverbálním kanálem“ se přenáší to, co nakonec vykreslí „obraz duše“ (Thiel, 1997).

Podle Nelešovské (2005) jde při neverbální komunikaci o to, co sdělujeme:

- výrazy v obličeji (mimika)
- vzdáleností mezi lidmi (proxemika)
- dotyky (haptika)
- fyzickými postoji všemi částmi těla (posturologie)
- gesty (gestika)
- pohyby celého těla (kinezika)
- oční pohledy, pohyby očí, očních víček a obočí (vizika)
- úprava zevnějšku a jiné

Podle Měchurové (2002) ovlivňují neverbální komunikaci:

- etnické rozdíly
- kulturní rozdíly
- interindividuální rozdíly (lidé od přírody „živější“ – živější i v gestikulaci)
- rozdíly způsobené odlišnou výchovou v rodině

3.1 Vývoj neverbální komunikace u lidského jedince

Jako si v dětství osvojujeme řeč verbální, učíme se i komunikaci neverbální - mimoslovní. Pokud se chceme domluvit v cizí zemi, musíme znát jejich jazyk. Důležité je také osvojit si jejich kulturně odlišnou mimoslovní komunikaci. Neverbálním signálům se dá snadno naučit

(Vybíral, 2000). Podle Satirové (2006) je veškerá komunikace získaná. Každé nemluvně přichází na tento svět jen se surovým materiálem. Učí se prostřednictvím komunikace s lidmi, kteří se o ně od narození starají. Oproti tomu Watzlawick (1998) tvrdí, že velkou část komunikace mimoslovní jsme zdědili od svých živočišných předchůdců a druhou část neverbální komunikace máme naprogramovanou kulturou.

Již tříleté dítě se pokouší skrývat emoce, když chce oklamat dospělého jedince. Už v tomto období se děti učí tzv. „poker face“, což znamená „obličej hráče pokeru“ neboli tvář bez čitelného výrazu (Vybíral, 2000).

3.2 Řeč těla

Jedná se o nejfrekventovanější součást neverbální komunikace. Dělí se podle toho, která část těla komunikuje - sděluje informace, doprovází naše tvrzení nebo ho ilustruje. Z hlediska významu se největší důležitost dává projevům v oblasti obličeje a hlavy, neboť tato část je právě nejvíce vnímána druhým jedincem. Poté následují pohyby rukou a paží a teprve potom pohyby a pozice těla a nohou (Vymětal, 2008).

3.2.1 Mimika

Podstatou mimiky jsou proměny, které se odehrávají v oblasti lidského obličeje s výjimkou očí (Vymětal, 2008). Obličej řadíme mezi nejdůležitější zdroj neverbální komunikace (DeVito, 2008). Zároveň se jedná o nejvýraznější sdělovač emocí člověka (Mikuláščík, 2003). Proměny výrazů v obličeji jsou způsobené kontrakcemi obličejových svalů, napínáním pokožky obličeje i pohyby celé hlavy. Sedmnáct obličejových svalů z různých dvaceti je schopno vyjádřit základní lidské emoce (Vymětal, 2008). Mimika nevyjadřuje jen emoce člověka, co momentálně prožíváme, ale také to, jaký máme vztah ke sdělení a objektu, o němž hovoříme. Zároveň tak posluchači signalizujeme náš prožitek (Mikuláščík, 2003). Ze základních emocí lze z mimiky v obličeji rozpoznat:

- radost – smutek (z 90 %)
- klid – vztek, rozzlobení (z 60 %)
- strach – jistota (z 58 %)

- štěstí – neštěstí
- spokojenost – nespokojenost
- zájem – nezájem
- překvapení – splněné očekávání (Vymětal, 2008).

Platí obecné pravidlo, že spodní část obličeje je pohyblivější než část horní. Rozlišujeme dvě zóny obličeje: čelo, nos a oči spadající do části horní a rty v části dolní. Horní část, především čelo, je ukazatelem nepříjemných psychických stavů, oproti tomu dolní část, rty, je ukazatelem příjemných stavů psychiky. Odborná literatura uvádí, že v 79 % stačí vidět čelo osoby, abychom mohli říci, že je osoba překvapená. V 67 % pomocí očí identifikujeme strach a smutek. A v 98 % nám postačí vidět pouze dolní část obličeje, abychom rozeznali štěstí. Základním signálem mimiky je úsměv. Jedná se o nejvýznamnější prostředek neverbální komunikace (Vymětal, 2008).

Z výzkumů Kubicové a Valentové (2012) vyplývá, že ženy se usmívají více než muži. Může to být způsobeno hladinou mužského pohlavního hormonu testosteronu v krvi, kterého ženy mají méně než muži. Bylo ale také zjištěno, že ženy a muži, kteří mají vyšší hladinu testosteronu, se usmívají více než muži a ženy s nižší hladinou tohoto hormonu.

V mezikulturní studii Kubicové a Valentové (2012), které se zúčastnili Němci a Japonci, se ukázalo, že množství úsměvů je ovlivněno nejen testosteronem v krvi, ale i pohlavím, či kulturním kontextem. Němky se totiž usmívají více než Němci, ale překvapivě Japonky se usmívají méně než Japonci. Je faktem, že japonští muži a ženy se usmívají méně než muži a ženy z Německa.

Skutečností je, že v Česku se tímto pozitivním signálem ve srovnání s jinými zeměmi šetří a nevyužívá se dostatečně při konverzaci, neverbální komunikaci, setkávání se s lidmi, ani při navozování dobré a optimistické nálady (Vymětal, 2008).

Jak rozumět řeči obličeje? (Tinková, 2010)

- pevně sevřené rty – jedinec přemýšlí a pozorně se soustředí
- kousání do spodního rtu – nervozita, napětí, úzkost
- pootevřená ústa – údiv a překvapení
- lehký úsměv – neodhalujeme zuby, nesouhlas, nevyrovnanost, snaha něco utajit, nedůvěra
- široký úsměv – odhalujeme zuby, upřímná radost, nadšení

- úsměv bez vrásek (kolem očí a úst) – neupřímný a falešný
- povytažené obočí – překvapení, údiv a zájem
- zamračené obočí – zloba, nelibost, doprovodným jevem
- svraštělé čelo – lítost, starost, nechápavost
- mrknutí jedním okem – spiklenectví

Mimika je nedílnou součástí pedagogické komunikace. Nejdůležitějším projevem je úsměv, který přispívá k utváření příjemné a pozitivní atmosféry, která je nezbytně nutná ve vyučovacím procesu. Opakem je grimasa neboli úšklebek s jasnou informací značící nespokojenost (Gavora, 2005).

V pedagogické komunikaci nejen u učitele, ale také u žáků, můžeme pozorovat různé stavy a emoce v obličeji. Záleží však na aktuální náladě ve třídě a konkrétní situaci, která může při vyučování nastat. Pokud nastane situace, že učitel oznámí opakovací písemku z probraného učiva, můžeme u žáků pozorovat obličejové výrazy. U některých bude znamenat překvapení (pootevřená ústa, „vykulené“ oči), smutek (sklopené oči či koutky rtů směřující dolů) nebo strach. Při různých činnostech můžeme pozorovat pozitivní emoce, například smích, radost nebo naopak negativní - vztek a pláč. U učitele vidíme projevy v obličeji třeba při správné odpovědi žáka, kterou sdělí širokým úsměvem s odkrytými zuby - naznačuje tím upřímnou radost. V situaci, kdy žák vyrušuje, učitel nakrčí obočí (utvoří se vráscité čelo), přivřou se oči a mírně se našpulí rty. V případě, že se kantor nad něčím zamyslí (např. vymýšlení příkladů z hlavy), jeho oči směřují vzhůru a rty jsou pevně sevřeny. V komunikačním kruhu při sdělování zážitků má učitel občas povytažené obočí, kterým dává najevo údiv, ale i zájem. Tento výraz použije i v případě, že žák vyrušuje, odpoví špatně (s dovětky: „Jo? Vážně? Jak jsi na to přišel?“).

3.2.2 Vizika

Velmi důležitou roli v neverbální komunikaci hrají oči. Očima člověk přijímá až 80 % informací o světě (Belz, Siegrist, 2015). Důležité jsou délka očního kontaktu, pohyby očí, očních víček a obočí a dalších svalů, které s očima souvisí. Někteří autoři zařazují viziku do mimiky, jiní ji vyčleňují jako samostatnou oblast neverbální komunikace. Význam očního kontaktu vyplývá také ze skutečnosti, že lidé, kteří nejsou v přímém kontaktu s mluvčím, hodnotí dojem z jeho projevu o 50 % hůře. Ženy častěji kontaktují očima než muži a také se častěji dívají do očí tomu, kdo s nimi hovoří (Vymětal, 2008). Mimika v obličeji víc

vypovídá, když hovoříme a partner nám jen naslouchá. Pokud mluvíme, dokážeme skrýt skutečná hnutí mysli. A právě v tuto chvíli je výhoda na naší straně, kdy dokážeme bedlivě pozorovat výraz svého protějšku (Pech, 2009). Od mluvčího se očekává, že sleduje své publikum v rozmezí 80 – 90 % doby projevu. Důležité je nezaměřovat se pouze na jednotlivce, ale na všechny zúčastněné střídavě, nahodile nebo plánovitě. Důvodem je lepší koncentrovanost přítomných posluchačů na to, co mluvčí sděluje (Mikuláščík, 2003).

Oční kontakt působí jako vysílač a zároveň přijímač na rozdíl od ostatních neverbálních signálů. Znamená to, že signály očí hodnotí oba komunikující. Platí, že se díváme déle na osobu, které si vážíme a na authority, ke kterým chováme úctu (Vymětal, 2008). V dialogu se vyžaduje pohled zhruba doprostřed obličeje, nikoliv přímo do očí, což by mohlo působit jako pokus o hypnotizaci. Ideálním místem, kam zaměřit své oči je oblast úst (Pech, 2009). Nejdelsí pohledy věnujeme lidem, u kterých stojíme o kladný vztah a nejsme si jisti, že tento vztah chovají oni k nám. Oční zornice vypovídají o našem emocionálním stavu - jejich rozšíření či zúžení nelze ovládat. Může také fungovat jako sexuální výzva. U mužů jde o používanou metodu 3 – 4 – 5. Znamená to, že jejich první pohled trvá 3 vteřiny, druhý je prodloužen na 4 a poslední pohled je nejdelsí, tedy 5 vteřin. (Vymětal, 2008).

Podle toho, kam se jedinec dívá, dokážeme zjistit, zda mluví pravdu či nikoliv. Když se člověk při odpovědi dívá doprava – mluví pravdu, pokud doleva – lže. Důkazem tohoto tvrzení je fakt, že pokud lžeme, používáme představivost, abychom si mohli odpověď vymyslet. Znamená to, že zapojujeme pravou stranu mozku, která je tvůrčí a intuitivní. Pokud mluvíme pravdu, pak zapojujeme levou stranu mozku, která je zodpovědná za řečové aktivity a logiku. Avšak každá strana mozku ovládá opačné strany, proto ten pohled doleva při lži a doprava při pravdě. Se lží souvisí také vysoké počty mrkání (Borg, 2012).

Co prozradí oči? (Tinková, 2010)

- pohled ze strany – zvědavost, zájem, působí kriticky
- pohled shora – arogance, nadřazenost
- pohled zdola – nejistota
- přímý a pevný pohled – vstřícně působící
- sklopený zrak – nízké sebevědomí
- pohled do stropu – nepozornost, nezájem

Ve školním prostředí pozorujeme velmi častý oční kontakt. Oblíbenou hrou je, kdo se vydrží déle dívat druhé osobě do očí, kdy zkouší jeho míru trpělivosti. Dělají na sebe oči nebo

zvedají obočí (s pokývnutím hlavy daným směrem), když žádají, aby dotyčný něco udělal. Také pozorujeme pohyby očí, když žák sedí na svém místě a pohybuje očima ze strany na stranu, aby zjistil, zda se k němu někdo přibližuje. Pokud se někdo skutečně přiblíží, nastává situace, že s dotyčným naváže oční kontakt, anebo dělá, že si ho nevšímá. V případě, že si je žák něčím nejistý, ať už při komunikaci s učitelem nebo jiným studentem, využije pohled zdola na danou osobu. Také to žáci dělají, když něco provedou a stydí se za to. Buď dojde k úplnému sklopení hlavy a pohled je upřený na podlahu, nebo je hlava mírně sklopená a oči směřují na druhou tvář, aby věděl, jak se dotyčný tváří a jak jedná. Pokud žáci upírají pohled do stropu, dívají se po třídě, indikuje to jejich nezájem či nepozornost. U učitele je nesmírně důležité udržovat se všemi žáky postupně oční kontakt, nezaměřit se jen na vytipované jedince. Sleduje tím dění ve třídě, má přehled o situacích, které nastávají v hodinách. Také může z výrazů tváří žáků vyčíst důležité informace, například smutek, rozpaky, radost atd. při pochopení nebo naopak nepochopení či nerozumění probíraného učiva. Pokud dítě za učitelem dojde pro radu, ukázat vypracovaný úkol atd., učitel s ním navazuje oční kontakt.

3.2.3 Gestika

Jedná se o oblast neverbální komunikace, kdy základním prvkem jsou gesta. Zejména tedy pohyby prstů, rukou, paží, nohou a hlavy, které doprovázejí náš verbální (mluvený) projev, kterému přikládáme nějaký význam, a to vědomě či nevědomky. Gestika případně může mluvený projev zcela zastoupit. Většinou tyto pohyby používáme při popisování velikosti nebo rozdělení, aby posluchač lépe pochopil, co je mu sdělováno. Často si tato používaná gesta nemusíme ani uvědomit. Někteří mohou mít zafixovaná dvě až tři gesta, která používají opakovaně nebo neadekvátně verbálnímu sdělení (Mikuláščík, 2003). Věda definuje gestiku jako „*nauku zabývající se verbálním přenosem informací, doprovázeným uvědomělými či automatizovanými gesty kulturně standardizovaných v dané komunitě.*“ V odborné literatuře je gestice věnována značná pozornost, neboť již ve starověku byla považována za nejdůležitější složku rétorického umění⁴ (Vymětal, 2008).

Vymětal (2008) většinu gest dělí do 3 základních skupin, podle vypovídající schopnosti:

- **gesta ilustrativní** – dokreslují verbální výklad, vysvětlujeme, ukazujeme jimi směr, poukazujeme na růst nebo pokles apod.

⁴ Rétorika neboli řečnictví je umění a nauka o mluveném projevu. Především veřejně přednášená řeč.

- **gesta regulační** – pomocí nich upozorňujeme na něco nebo někoho, hrozíme někomu, ukazujeme na druhého jedince prstem, tišíme ho, informujeme (poukázání na čas poklepáním na hodinky)
- **gesta znaková** – zkrácenou neverbální formou vyjadřují určité sdělení (kruh palce a ukazováčku znamená OK, zvednutý palec – výborně, naopak palec dolů - špatně)

Existují gesta, u kterých máme zafixovaný jistý význam. Například ruce s propojenými prsty položené na stole bývají výrazem „šéfovství“. Rukou podepřená brada znamená nezájem o hovor, respektive dané téma hovoru. Některá gesta mohou mít ale protichůdný význam. Například ruce na hlavě či obličeji mohou představovat určitou trému nebo nejistotu a na druhé straně výraz soustředěného přemýšlení. K tomuto významu spadá také tření nosu, drbání se na vrcholku hlavy, u žen pohrávání si s náušnicemi nebo řetízky (Pech, 2009).

Říká se, že čím je gestikulace člověka větší, tím jsou vyjadřovací schopnosti jedince menší. Nemusí to být však pokaždé pravdou. Hodně záleží na temperamentu člověka. Lidé, kteří jsou tzv. cholericí, doprovázejí svůj verbální projev často velmi dynamickými gesty a mimikou, zatímco tzv. flegmatici se téměř nepohnou, i když to daná situace vyžaduje (Pech, 2009).

Vědecké výzkumy ukazují, že gestika výrazně usnadňuje proces učení. Bylo prokázáno, že při výuce matematiky, učitel využil kombinaci verbální komunikace s gesty, a tím byla výuka pro žáky významně snazší. I u žáků stoupla úspěšnost až o 90 %, když si pomáhali gesty při učení (Vymětal, 2008).

Gesta používaná při lhaní jsou zachována podvědomě jako reflexy od dětství. Reflexy se objeví vždy, když neříkáme to, co si skutečně myslíme nebo když chceme právě někoho oklamat. Protějšek si sahá na krk nebo se dotýká obličeje právě ve chvíli, kdy něco řekl. Můžou to být také neklidné pohyby těla, jako je například těkání nebo pohrávání si s bižuterií (Matschnigová, 2015).

Ve vyučovacím procesu je mnoho případů, kdy gesto naznačuje to, co bylo vyjádřeno komunikací verbální. Jsou situace, kdy je srozumitelnější, když se sdělení i ukáže nebo se gesto využije pro vyjádření stavu, aniž by byl proces vyučování narušen. Při ruchu ve třídě a po opakovaném napomínání žáků ze strany učitele dojde k bouchnutí pěstí do stolu (s dovětky: „Ticho! Dávejte pozor! A dost!“), kdy žáci pochopí učitelovu nespokojenost. V tomto případě je gesto užitečnější než neustálé opakování pro ztišení a soustředění se. Učitel tím také dává najevo, aby studenti obrátili pozornost na něho, a ukazuje jim, co je schopný pro to udělat. Žáci užívají někdy i nadměrná gesta při recitaci básně nebo u zkoušení,

kdy jsou jim nápomocná právě pro verbální vyjádření. U učitele může být gestikulace velmi častá v různých situacích. Například zvednutý palec nahoru, když se žákům něco povede a palec směřující dolů v případě, kdy je to naopak. Žáci ukazují palce nahoru nebo dolů v případě hodnocení výuky na konci hodiny. Učitel pokládá otázky, jestli se jim dařilo nebo nedařilo, zda látku pochopili či nikoliv. Jde o velmi rychlou a efektivní zpětnou vazbu. Jako pozitivní zpětná vazba může být zatleskání učitele. V každém vyučovacím procesu se využívá základní gesto zvednuté ruky, kdy dítě dává učiteli jasně najevo, že by chtěl něco říci – ať už se jedná o požádání o pomoc, sdělení odpovědi nebo položení dotazu. V případě, že ruku takto zvedne učitel, význam gesta je stejný. Chce něco sdělit, ale žáci mezi sebou hovoří. Aby nemusel třídu překřikovat, mají toto gesto jako smluvený signál k utišení. Také se k utišení žáků používá gesto přiloženého prstu k ústům. Můžeme se také setkat s gestem učitele – ruce ve tvaru písmene T. Znamená to, že učitel ukončuje danou činnost a mění zadání, při sportovních akcích značeno jako „time out“. Při hrách, kdy děti pomocí pantomimy předvádějí určitá povolání, věci, činnosti či děje, užívají také gesta k vyjádření, že je něco tenké, tlusté, dlouhé, kulaté, hranaté, nalévání vody, žehlení apod. Žáci mezi sebou používají také gesta jako poklepaní si na čelo, zvednutí ruky na pozdrav nebo ukazování rukou vyjadřující sdělení: „Pojď sem.“ Učitel toto gesto může využít taky, neukazuje však celou rukou, ale jen ukazováčkem. Při vysvětlování látky může ukazovat počty na prstech, například u vyjmenovávání slovních druhů (v případě, že si žáci tuto problematiku pomáhají vyjádřit číslem) nebo rozdělení samohlásek na krátké a dlouhé: „Samohlásky rozdělujeme na: krátké (zvednutý palec) a dlouhé (zvednutý i ukazováček).“ Při skupinové práci a tvoření početnějších skupin učitel ukáže na ruce počet členů ve skupině.

Gesta používaná ve třídě (Gavora, 2005):

- ukazování prstem na žáka – vyvolání žáka
- ukazováček přiložený ke rtům – naznačující ticho
- palec vztyčený nahoru – správný postup, dobrá práce, správně, v pořádku
- palec směřující dolů – špatně, chyba
- zdvižená ruka učitele – čeká na uklidnění/utišení žáků
- zdvižená ruka žáka – žádá o slovo
- tlesknutí – signál, aby žáci dávali pozor
- ruka přiložená k uchu – neslyším, více nahlas
- pohyb rukou nahoru – vstaňte
- pohyb rukou dolů – posaďte se

- pohyb rukou k sobě – pojd' sem

3.2.4 Haptika

Dalším zdrojem signálů spadající do neverbální komunikace jsou doteky (Vymětal, 2008). U mezilidské komunikace se často stává, že lidé, kteří spolu hovoří, se vzájemně dotýkají. Tyto doteky mohou mít různý význam – formální, neformální, přátelský nebo dokonce intimní (Mikuláščík, 2003). Výzkumy, které se specializují na doteky, ukazují, že na lidském těle existují místa, kterých se dotýkáme více. Někteří lidé se ostatních dotýkají více než druzí, například muži se častěji dotýkají žen, to stejné platí o dotýkání žen ženami a nejméně se dotýkají muži mužů. Dotek je typickým projevem přátelství a bezpečí, oproti tomu lhostejní lidé se dotýkají vzájemně výrazně méně (Vymětal, 2008).

Mikuláščík (2003) rozlišuje tzv. doteková pásma, která jsou v rámci této haptické komunikace respektována:

- **pásmo společenské, profesionální a zdvořilostní** - oblast rukou a paží
- **pásmo osobní a přátelské** – oblast paží, ramen, vlasů a obličeje
- **pásmo intimní, erotické a sexuální** – oblastí neomezené

Existují však výjimky doteků, které mají charakter smluvený nebo formalizovaný, například lékařské vyšetření, držení při tanci, pohazení, objetí nebo facka (Vymětal, 2008).

Nejčastějším a zároveň společensky přijatelným dotekem je pozdrav podáním ruky nebo přátelské poplácání po rameni či paži. Podle podání ruky charakterizujeme a identifikujeme partnera. Toto můžeme posuzovat na základě několika parametrů jako je síla a délka stisku, natočení dlaně, pokrčení nebo napnutí loktu podávané ruky, frekvence kmitu potřesu nebo místa uchopení. Tato schopnosti podat ruku ve správném okamžiku je velmi důležitá, jelikož tím sdělujeme své postavení, kdo jsme a co chceme (Vymětal, 2008).

Profesor psychologie Daniel Keltner studoval roli doteku v kontextu basketbalové ligy. Zjistil, že týmy, jejichž hráči se objímají, častěji vyhrávají zápasy.

Sheldon Cohen tvrdí, že *„objetí od důvěryhodné osoby může sloužit jako účinný prostředek podpory, a zvýšení počtu objetí může snížit škodlivé účinky stresu“*.

Také bylo vědecky dokázáno, že děti, které nezažívají dostatek fyzického kontaktu (náklonnosti) od svých rodičů, jsou v dospělosti náchylnější k násilí.

Sebehaptika – jedná se o doteky vlastního těla. Pokud je zvýšený počet dotyků v horní části těla, pak to značí lhaní nebo nejistotu. Znamé jsou typické projevy nervozity, kam můžeme zařadit škrábání na hlavě, mnutí nosu, tahání za ucho nebo sahání na krk (Tinková, 2010).

O čem vypovídá sebehaptika? (Tinková, 2010)

- masáž čela – rozpaky, únava
- škrábání na hlavě – rozpaky (pokud nejde o potřebu)
- upravování vlasů – neklid, nervozita
- přejíždění palcem po rtech – přemýšlení, soustředění se
- pohrávání si s vlasy – nuda, neklid
- pomalé tření rukou – zvažujeme možnosti
- tahání za ušní lalůček – rozpačitost
- doteky nosu – lež, pochyby

Mezi žáky ve třídě můžeme pozorovat přátelsko-srdečný dotyk ve formě plácání se vzájemně po ramenu, často s nějakým dovětkem, například: „Dobře ty!“ k vyjádření podpory, když se něco podařilo. U učitele pozorujeme dotyk funkcionálně-profesionální, například když učitel kárá žáka, poplácá ho po rameni a tím mu dá najevo vyrušování v hodině. Tento dotyk použije, aniž by musel přerušit svůj slovní projev. U učitelů se také setkáváme s položením ruky na záda žáka, třeba když přijde dítě ukázat sešit, kantor tímto gestem projeví, že se mu věnuje. Pokud před tabulí stojí dva žáci a mezi nimi učitel, po žákovi, který ucítí na svém rameni učitelovu ruku, se chce, aby hovořil nebo posloužil jako názorná ukázka. Například spolu stojí Marek a Michal, probíraným učivem je „být větší a být menší než“ a učitel pokládá ruku na rameno žáka při vyslovení jeho jména. V souvislosti s haptikou se můžeme také setkat v pedagogické komunikaci se sebehaptikou, tedy s doteky vlastního těla. Učitel si masíruje čelo, čímž může značit buď únavu či rozpaky. O únavě mluvíme zejména v případě doplnění této masáže o opření se lokty o učitelův stůl. Učitelé a žáci si mohou upravovat vlasy, když jsou nervózní nebo neklidní. Pokud si učitel nebo i žák přejíždí palcem po rtech, znamená to pro nás, že se soustředí nebo nad něčím přemýšlí, například: „Jak to uděláme? Po kolika členech vytvoříme skupiny?“ Pokud si pohráváme s vlasy při vyučování, vyjadřujeme tím nudu nebo nesoustředěnost.

3.2.5 Kinezika

Obecně zahrnuje pohybovou stránku neverbální komunikace. Hodnotí spontánní pohyby těla nebo jen jeho částí v prostoru a čase (Vymětal, 2008). Někteří autoři pojem kinezika považují za nadřazený pojmu gestika (Mikuláščík, 2003). Každý člověk má své pohyby, které ho identifikují. Existuje metoda, které popisuje, jak snímat charakteristiky osobností. Například svého přítele poznáme již z dálky, a to podle jeho typické chůze (Vymětal, 2008).

Pohyby člověka většinou odrážejí jeho celkovou charakteristiku, ať už jde o temperament či momentální dispozici, kterým rozumíme jeho fyzický zdravotní či emoční stav. Tyto pohyby mohou být hodnoceny jako: pomalé – rychlé - vitální, plynulé – trhavé, plné síly – ochablé, líné – uspěchané, kontrolovatelné – nekontrolovatelné nebo cílevědomé – neuvědomělé. Člověk s prudkými pohyby je s největší pravděpodobností prudší a razantnější i v jednání, rozhodování nebo i řeči. Pro jedince s klidnějšími pohyby bude charakteristika opačná (Vymětal, 2008).

Způsoby stání charakterizujeme jako pevné, jisté, neklidné, houpavé, uvolněné, strnulé atd. Pokud jedince známe déle společně s jeho charakteristikou, můžeme z těchto postojů, ve spojení s ostatními neverbálními signály, odvodit jeho rozpoložení (Vymětal, 2008).

Chůze může být: jistá – potácivá, uvolněná – křečovitá, pohodlná – těžká, regulovaná – nervózní nebo například rytmická – nerytmická. Podle této charakteristiky chůze také můžeme odhadnout typ člověka (Vymětal, 2008).

Poznatky kineziky, zejména tedy pohybu osoby na dvou nohách, vedly specialisty z Policejní akademie ČR ke zpracování programu. Významnou měrou jim usnadňuje identifikovat pachatele. Základem tohoto programu je měření pohybu osoby na obou nohách také za současného zjišťování dat o pohybu hlavy, trupu, kotníků a úhlů, ve kterých se nacházejí. Výsledkem je potom křivka, která má velmi podobnou vypovídající hodnotu stejně jako otisk palce. Je pro to ale potřeba důležitá výchozí skutečnost, že každý jedinec má svůj charakteristický způsob chůze, a i přesto, že je ve spěchu nebo jiném fyzickém či emočním rozpoložení, po určité době své kroky přizpůsobí svému běžnému rytmu (Vymětal, 2008).

Ve vyučovacím procesu je velmi obtížné a téměř nemožné vnímat pohyby celého těla u jednoho žáka natož celé třídy, u učitele je toto sledování projevů snazší. Pohyb po třídě je pro učitele velmi důležitý, neboť umožňuje udržovat pozornost žáků. Učitel se pohybuje převážně při kontrole samostatné práce žáků, kdy chodí z přední části třídy do zadní nebo od

svého stolu k tabuli (prostor před tabulí). Záleží také na stylu pohybu (chůze), zda je pomalá nebo naopak svižná. Pomalá chůze značí zejména únavu nebo znuženost. V případě kontroly činnosti studentů je pomalá chůze učitele nezbytná, aby si mohl všimnout chyb žáka a případně mu pomoci. Při pomoci se k žákovi kantor naklání vpřed nebo z boku, vyhýbáme se naklánění přes záda žáka, kterému to může být velmi nepříjemné. I přesto se s tím ve škole setkáváme. Svižnější chůzi učitel téměř vůbec nepoužívá. Pokud tomu tak nastane, tak jen ve výjimečných případech, například v případě že stojí v zadním prostoru třídy a chce znázornit něco na tabuli žákovi, kterému přišel pomoci (využije názornou ukázkou). Pokud si učitel udržuje stále stejné místo, má na všechny žáky skvělý výhled a nenastane situace, že bude stát po určitou dobu k někomu zády. Také se můžeme setkat s pohupováním vyučujícího. Buď je to do rytmu básně / písničky anebo se tím snaží uvolnit. Nejčastějším používaným projevem v oblasti kineziky je přikyvování hlavou na souhlas (zvednutí hlavy nahoru a dolů) nebo nesouhlas (pohyb hlavy zprava doleva). Pohyb ramen není příliš znatelný. Objeví se jen výjimečně například pozvednutím ramen nahoru a dolů jako signál: „Nevím.“ Některé pohyby jsou pro nás vědomé, třeba přikývnutí nebo pokrčení ramen. Na straně opačné jsou to pohyby nevědomé, např. okusování tužky, poklepávání nohou, kousání nehtů nebo škrábání na hlavě. Ve škole se více než kinezika uplatňuje její část, kterou je gestika.

3.2.6 Proxemika

Jedná se o součást neverbální komunikace, která je založená na posuzování vzdálenosti mezi komunikujícími, ať už ve vertikálním či horizontálním směru. Každý jedinec vyžaduje a potřebuje určitý prostor a vzdálenost (odstup) od ostatních lidí, aby se cítil nejen pohodlně, ale hlavně bezpečně. Bylo zjištěno, že čím více jsou lidé sympatičtější, tím kratší vzdálenost s komunikujícím udržují. V případě, že se s někým setkáme poprvé, přirozeně a podvědomě udržujeme vzdálenost delší, než je při opakovaných setkáních. Vzhledem k pohlaví mají muži tendenci udržovat kratší vzdálenost než ženy, a to jak vzhledem k ženám, tak mužům. Stejně je to u extrovertů, kteří udržují kratší vzdálenost oproti introvertům (Vymětal, 2008).

Psychologické poznatky a experimenty nám dokazují, že chování lidí má mnoho podobných znaků se znaky teritoriálního neboli územního chování zvířat. Neznamena to, že máme chování shodné společně se zvířaty, ale pouze znaky. Například projevy agresivního chování, které jsou u lidí v sociálních situacích pozorovatelné. I přesto, že je naše chování oproti

ostatním živým tvorům více ovlivňováno různými faktory, řešíme podobné základní úkoly (Tegze, 2003).

Podle Vymětala (2008) tato „sympatická vzdálenost“ závisí na určitých faktorech. Prvním rozhodujícím faktorem je osobnost jedince, zda se jedná o osobu **introvertní** či **extrovertní**. Dalším je **emocionální vazba** jedinců, zda spolu sympatizují nebo se naopak nenávidí. Vliv má také **formální pozice** člověka, v zaměstnání například rozhoduje pozice nadřízeného a podřízeného. A v neposlední řadě rozhoduje **kultura a etnika**, pokud máme určité rasové předsudky, které nás také dokáží ovlivnit.

V **horizontální vzdálenosti** mezi komunikujícími rozlišujeme 4 základní zóny, které jsou vymezené vzdáleností a u různých autorů se liší. Vymětal (2008) zóny rozděluje na: intimní, osobní, společenskou (skupinovou, sociální) a veřejnou.

Intimní zóna se považuje od úplného dotyku do vzdálenosti 30 až 60 cm. Vstup do této zóny dovolujeme jen osobám nejbližším jako jsou partner, rodina, děti nebo domácí mazlíčci. Objevuje se zde výjimka, kterou je zdvořilostní polibek, kdy nastavujeme tvář nebo hřbet ruky u začínajících známostí. Obě tváře nastavujeme trvalé známosti a nastavení úst charakterizuje obdiv dámy k pánovi. Do tohoto prostoru neradi pouštíme cizí osoby. Jejich vniknutí do intimní zóny může vzbuzovat nepříjemné pocity, někdy dokonce i paniku. Závisí však na tom, zda „vetřelec“ je muž či žena, dítě nebo dospělý jedinec, jaké má daná osoba charakteristiky a jaký je podíl kladných emocí. V této vzdálenosti běžné hovory nevedeme.

Osobní zóna se vymezuje vzdáleností od 30-60 cm do 1,2 až 2 m. Je to typická distance pro osobní nebo pracovní jednání. Volba této vzdálenosti opět podléhá určitým vlivům jako je například téma našeho rozhovoru, časový limit sdělení, prostředí, kde komunikace probíhá a jeho hlučnost. Vzdálenost nám umožňuje fyzický kontakt, sledování mimiky a reakci očních zornic. Osobitost jednání se zdůrazňuje tím, že muži si sedají vedle sebe nebo v určitém úhlu 90 %, to znamená z obou stran jednoho rohu stolu. Muž se ženou sedí naproti sobě. V případě, že sedí muž proti muži nebo muž bokem k ženě, je to projevem větší odtažitosti.

Společenská (sociální neboli skupinová) zóna bývá většinou od 1,2 m do 3,6 až 10 m. V této vzdálenosti probíhá většinou služební styk, obchodní jednání nebo praktické cvičení ve škole v místnosti, kterou může být kancelář, pracovní hala nebo třeba posluchárna. Důležitý je pocit psychického bezpečí v této skupině, neboť se lidé obvykle osobně znají.

Veřejná zóna je charakterizována vzdáleností nad 3,6 m. Oproti společenské zóně se zúčastnění lidé většinou neznají, mohou si být vzájemně cizí. Například sem řadíme projev politika ve veřejném prostoru, herce na jevišti nebo přednášejícího na konferenci.

O **vertikální vzdálenosti** hovoříme v případech, kdy komunikující mají vzájemně odlišnou výšku. Aby byla komunikace vyrovnaná, je potřeba stejná hladina očí partnerů. Člověk, který je vyšší, má tendenci k určitému nadřazení vůči ostatním, naopak menší jedinec může pocítovat určitou překážku (handicap) nebo mít potřebu nechat se vést. Proto při jednání matky s dítětem dochází k tomu, že se matka nad dítě sklání nebo ho zvedá do horizontální úrovně. V různých situacích se takto cíleně zdůrazňuje nadřazenost mluvčího, která vyúsťuje v navození pozornosti, například vyvýšená katedra v posluchárně (třídě).

Pokud se nacházíme ve školní třídě, nejčastějšími zónami, ve kterých se pohybuje učitel i žák, budou zóny společenská a osobní. O společenské zóně hovoříme v případě, kdy učitel stojí před tabulí a vysvětluje žákům novou látku či zapisuje informace na tabuli. O zóně osobní mluvíme tehdy, když dochází ke zkoušení žáka z vědomostí, které mají být osvojeny. V případě, že žák sedí v první lavici, bude velmi diskutabilní, zda už se také nenachází v této zóně – závislé je to na postoji učitele (v jaké vzdálenosti stojí od žáků) a také na velikosti třídy. Pokud učitel pomáhá žákovi v lavici, vysvětluje mu potřebné informace, jedná se o zónu mnohdy intimní, která může ovlivňovat žákův emocionální stav. Proto se učitelům doporučuje do této zóny vstupovat co nejméně. Pokud studenti spolupracují ve skupině, učitel přichází na pomoc, opět mluvíme o zóně osobní. Znamená to tedy, že ve školní třídě přecházíme ze zón vyšších do zón nižších. U klasického rozmístění lavic ve třídě je mezi žáky dodržována zóna společenská, při skupinové práci přechází do zóny osobní a o přestávkách mnohdy až do zóny intimní. Spolužáci sedící spolu v lavici jsou vzájemně v zóně osobní. Často se setkáváme s tím, že si žáci v lavici vymezují osobní prostor, např. doprostřed lavice jako dělicí čáru pokládají různé předměty, penály, desky, sešity atd.

3.2.7 Posturologie

Součástí neverbální komunikace, které se také někdy říká posturika. Zabývá se celkově držením těla, jeho napětím a uvolněním, náklony, polohou hlavy, rukou a nohou, směrem natočení těla a konfigurací všech částí těla. Vychází ze základního poznatku: „*Lze nemluvit, ale nelze nezaujmout žádnou polohu těla a žádný postoj*“. Obecně signalizuje emoční stav jedince, stupeň jeho zaujetí, postoj k partnerovi nebo jeho sdělení apod. Poměrně snadno

z těchto signálů poznáme, jak si nás partner nebo přítomná osoba cení a považuje, jak férově nebo naopak „podrazácky“ by se k nám zachovali. Do těchto signálů můžeme zařadit i některé signály kineziky, například chůzi (Vymětal, 2008).

V posturologii se může objevovat jev, tzv. posturologické ticho. Tinková (2010) uvádí, že osoba, která s námi komunikuje a zároveň sympatizuje, podvědomě napodobuje naše postoje (stejná poloha rukou, nohou).

Ženy jsou oproti mužům výrazně citlivější na neverbální signály. Dovedou je podstatně důkladněji dešifrovat, ale také rafinovaněji využít. Při neverbální komunikaci ženy používají stejné základní signály jako muži, tím je například uhlazování vlasů, urovnávání oděvu, pokládání jedné či obou rukou v bok, natáčení těla a nohou apod. Existuje řada signálů, které jsou typicky ženské, například vyjadřování zájmu o daného muže (Vymětal, 2008).

Co prozradí poloha a postoj těla?

- svěšená ramena – nízké sebevědomí, schoulení do sebe
- vyrovnaná ramena, ruce podél těla – zdravé sebevědomí
- jedna ruka v kapse – značí pohodu
- obě ruce v kapse – nevychovanost, neúcta
- (vsedě) stříška z prstů – nadřazenost, soustředí se
- (vsedě) podpírání hlavy – nuda
- (vsedě) ukazováček směřuje k uchu – pozornost
- (vsedě) ruce před tělem – nedůvěra, obavy, jakási bariéra (snaha bránit se)
- ruce v bok – rozčilení, nesouhlas, něco se nelíbí
- ruce za zády – zatajování skutečnosti, lhaní, snaha něco skrýt
- ruce založené na prsou – nesouhlas nebo naopak pohoda
- rozkročené nohy – nadřazenost, dominance, výzva
- překřížené nohy – nejistota, nezájem, bránění se

Ve vyučování učitel může hovořit k žákům ve stoje (před tabulí, nebo v zadní části třídy), vsedě (u učitelského stolu), polosedě (sezení na katedře s jednou nohou ve vzduchu a druhou na zemi) nebo při chůzi (procházení mezi lavicemi žáků). Neměla by však nastat situace, že učitel hovoří a stojí zády k žákům, například když zároveň zapisuje něco na tabuli. Učitel s nízkým sebevědomím má svěšená ramena směrem dopředu. Pedagog se zdravým sebevědomím má postoj vzpřímený a ruce jsou svěšeny podél těla. Pokud má obě ruce

v kapsách, je to vnímáno jako znak nevychovanosti nebo neúcty. V případě jedné ruky v kapse může jít o zdůraznění pocitu pohody. Postoj s rukama v bok signalizuje rozčilení učitele, znamená, že s něčím nesouhlasí nebo se mu něco nelíbí. Pokud učitel sedí za svým stolem a podpírá si hlavu, může vyjadřovat nudu. Když sedí vzpřímeně, lokty má opřené o stůl a konečky prstů jsou spojené v stříšku, znamená to, že se soustředí na to, co říká nebo tak může vyjadřovat jistý pocit nadřazenosti. V situacích, kdy si učitel podpírá hlavu tak, že ukazováček směřuje k uchu, tento pohyb dává najevo, že nás pedagog poslouchá, vyjadřuje zájem a pozornost. Pokud je tělo vzpřímené, lokty jsou opřeny o stůl a prsty jsou propletené, může to značit snahu o vytvoření jisté bariéry. U učitele však může znamenat jen pohodlnost. Ruce za zády jsou pak většinou symbolem pro zatajování informací, snahu něco skrýt. Ruce založené na prsou zase důsledek nesouhlasu a obav. Rozkročené nohy jako známka dominance a nadřazenosti a nohy překřížené jako signalizace nezájmu či nejistoty. Mnohdy ale nemusí pohyby signalizovat přesně to, co charakterizuje literatura. Může jít o změnu polohy těla z důvodu nervozity či potřeby změny pohybu (nevydrží dlouho v jednom postoji).

3.3 Signály komunikace osobnosti

Další součástí neverbální komunikace, včetně řeči těla, je obecnější neverbální komunikace osobnosti, která vychází z jejich charakteristických signálů. Řadíme sem:

- **první dojem** – rozhodující bývá pro první posouzení nové osobnosti
- **neurovegetativní reakce** – reakce na podněty, dýchání, pocení
- **vnímání barev** – barevně sladěné oblečení, oblíbené barvy
- **vnímání vůně** – kosmetika mužů a žen, tělesná čistota, vůně či pach potu
- **styl oblékání** – upravenost, čistota, módnost, přiměřenost
- **doplňky k oblečení** – prsteny, spony, brýle, mobil, notebook, psací potřeby apod.
- **společenské chování** – etika a etiketa, jazykový styl v daném prostředí, zdvořilost
- **emoční inteligence** – sebeovládání, motivace, empatie, sebeuvědomění
- **chronemika** – time management, užívání a strukturování času v komunikaci
- **komunikační prostředí** – celkové působení, kancelář, domov, vybavenost
- **komunikace činy** – soulad nebo naopak nesoulad verbálního sdělení s praktickou realizací

Tyto signály jsou ve většině případů mnohem více ovlivnitelné než samotná řeč těla (Vymětal, 2008).

3.4 Neverbální komunikace a RVP

Školský systém v současné době prochází spoustou změn. Národní program rozvoje vzdělávání v České republice neboli Bílá kniha je nově nahrazen Strategií vzdělávací politiky ČR do roku 2030+. Z této strategie jsou následně vypracovány Rámcové vzdělávací programy pro školská zařízení. Ta si na základě těchto dokumentů vypracovala vlastní školní vzdělávací programy, které byly na základních školách zavedeny v roce 2007/2008.

„Rámcové vzdělávací programy vycházejí z nové strategie vzdělávání, která zdůrazňuje klíčové kompetence, jejich provázanost se vzdělávacím obsahem a uplatnění získaných vědomostí a dovedností v praktickém životě“ (RVP ZV, 2016).

„Klíčové kompetence představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti“ (RVP ZV, 2016).

Osvojování klíčových kompetencí je složitý a dlouhodobý proces, který začíná už v předškolním vzdělávání, pokračuje na základní a střední škole a dotváří se postupně v průběhu života. Úroveň, které žáci dosáhnou na konci základního vzdělávání, nelze považovat za ukončenou. Získané klíčové kompetence tvoří základ žáka pro celoživotní učení, vstup do života a také pracovního procesu. Klíčové kompetence nejsou izolované, ale prolínají se (RVP ZV, 2016).

Klíčových kompetencí máme podle RVP ZV šest: kompetence k učení, k řešení problémů, sociální a personální, občanské, pracovní a komunikativní kompetence (RVP ZV, 2016).

Na tyto kompetence navazují očekávané výstupy, které jsou dané pro jednotlivá období vzdělávání. Žáci jich dosahují na základně probíraného učiva. V základním vzdělávání se usiluje o naplňování cílů a jedním z nich je vést žáky k všestranné, účinné a otevřené komunikaci (RVP ZV, 2016).

3.4.1 Kompetence komunikativní

Žák na konci vzdělávání v komunikativní klíčové kompetenci:

- formuluje a vyjadřuje své myšlenky a názory v logickém sledu, výstižně se vyjadřuje, souvisle a kultivovaně nejen písemně, ale i při ústním projevu
- naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje si svůj názor a vhodně argumentuje

- rozumí různým typům textů a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívá gest, zvuků a dalších informačních a komunikačních prostředků, přemýšlí o nich, reaguje na ně a tvořivě je využívá ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení se do společenského dění
- využívá informační a komunikační prostředky a technologie pro kvalitní a účinnou komunikaci s okolním světem
- využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi

Složkou každé komunikativní kompetence je neverbální neboli mimoslovní komunikace. Porozumění verbálnímu projevu a vhodné reakci na něj. V RVP je to zmíněno ihned několikrát:

- běžné užívání gest u komunikativní kompetence
- mimojazykové prostředky řeči jako je mimika a gesta učiva mluveného projevu
- u tvořivých schopností jsou rozvíjeny schopnosti neverbálního vyjadřování prostřednictvím gesta a mimiky ve vzdělávací oblasti umění a kultura
- obsahem hudebně pohybových her ve vzdělávací oblasti umění a kultura je ztvárňování hudby a reagování na ni pomocí pohybu, gest a tance
- komunikace v tělesné výchově pomocí smluvených gest (RVP ZV, 2016)

4. Empirická část

V praktické části jsem sledovala chování učitelek na prvním stupni základní školy. V současné době bylo velmi složité výzkumné šetření provést z důvodu pandemické situace Covid-19 a s tím souvisejícím uzavřením základních škol a přechodem na online výuku. Po otevření škol mi bylo umožněno do školy docházet s podmínkou ochrany dýchacích cest, kde jsem se dostala do problémové situace s pozorováním mimiky, jedním z nejdůležitějších projevů neverbální komunikace u dětí. Výzkumné šetření tedy probíhalo při online hodinách, kdy bylo možné sledovat pouze obličejovou část učitele a následně ve školách, kdy z důvodu nošení respirátorů nebylo možné tento projev sledovat.

Vzhledem k omezenému přístupu do škol z důvodu testování na koronavirus jsem následně výzkum zpracovala pomocí dostupných videonahrávek z prostředí prvního stupně základních škol.

4.1 Záměr výzkumu

Cílem je vypořádat neverbální komunikaci učitele, kterou používá v průběhu vyučovacího procesu. Zda je jeho neverbální prostředky přínosem pro žáky a jestli je tyto prostředky nějakým způsobem ovlivňují.

Dílejší záměry studie:

- Zjistit nejvyužívanější oblast neverbální komunikace učitele na 1. stupni ZŠ.
- Ovlivní jednotlivé složky neverbální komunikace použité v průběhu vyučovacího procesu žáky?

4.2 Formulace výzkumných otázek

Před samotným výzkumem bylo potřeba si zvolit výzkumné otázky, které plynou ze záměru pozorování:

(VO1): Je s žáky udržován oční kontakt při hodině a jak to na žáka působí?

(VO2): Jaké jsou nejčastější mimické výrazy učitele a jak ovlivňují žáka?

(VO3): Jaká gesta jsou učitelem nejvíce používána a jak na žáka působí?

(VO4): Jaký je nejčastější postoj učitele a ovlivní to žáka?

(VO5): Kde se učitel při hodině pohybuje a má to na žáka vliv?

(VO6): Respektuje učitel intimní zónu žáků?

(VO7): Používá učitel v hodinách dotyků a jak na to žák reaguje?

4.3 Výzkumný vzorek

Pro mou diplomovou práci byly výzkumným vzorkem paní učitelky ze základní školy v Ústí nad Orlicí - Kerharticích, které mi poskytly souhlas k pozorování jejich neverbálního chování ve vyučovacích hodinách prezenčních i distančních, a umožnily data následně zpracovat. Dalším vzorkem jsou paní učitelky z různých škol, které vystupují ve videích. Okrajově byla pozorována také neverbální komunikace žáků. Původním plánem bylo pozorování ve školách ve městě i na vesnici a jejich možné porovnání. Z důvodu pandemické situace nebylo možné výzkum provést tak, jak byl zamýšlen. Využito bylo vyučovacích hodin dostupných na internetu, náslechové hodiny při online výukách v různých ročnících a také přímé účasti v hodinách na základní škole. Sledování neverbální komunikace u mužského pohlaví nebylo možné, jelikož se na škole, kam jsem docházela, muži nevyskytovali.

4.4 Metodika výzkumu

Pozorování je jedna z nejstarších a nejrozšířenějších metod získávání dat. V literatuře se setkáváme s různými přístupy ke klasifikaci pozorování. Vzhledem k časové náročnosti ho Chráska dělí na krátkodobé a dlouhodobé pozorování. Krátkodobými pozorováními rozumíme ty, které netrvají déle než jednu vyučovací hodinu, tedy 45 minut. Dlouhodobými, tedy důkladnými, pozorováními rozumíme ty, které mohou probíhat třeba po řadu let (Chráska, 2007).

Chráska (2007) vymezuje požadavky, které jsou kladeny na dobré pedagogické pozorování.

- Specifikace objektu pozorování – Co se má pozorovat?
- Zaměřenost pozorování na cíl – Co je třeba zjistit?
- Organizovanost pozorování – Jak toho dosáhnout?
- Přesný záznam pozorování – Jak to zachytit?

K mému výzkumu bylo použito pozorování, které bylo přímo v přirozeném prostředí školy a pak z domácího prostředí při online výuce. Zastávala jsem pouze roli pozorovatele bez

jakýchkoliv zásahů do výuky. Zaměřila jsem se na jeden ze základních druhů pozorování – kvalitativní nestrukturované. K výzkumu bylo použito také několik videonahrávek dostupných na internetu, které uvádím v seznamu použitých pramenů.

4.5 Vlastní výzkumné šetření

Pozorovány byly neverbální prostředky učitele na 1. stupni ZŠ. Zaměřila jsem se na projevy v oblasti mimiky (výrazy v obličeji), viziky (oční kontakt), gestiky (gesta), posturologie (postoj), kineziky (pohyb), haptiky (doteky), proxemiky (vzdálenost) a také image (zevnějšek). Zjišťovala jsem, zda tyto prostředky neverbální komunikace ovlivní žáka při vzdělávání. Jelikož verbální projev je doplněn a obohacen o komunikaci neřečovou, očekávala jsem značné ovlivnění. Potřebovala jsem zjistit, zda nadměrné užívání těchto projevů ze strany učitele nenarušuje vyučovací proces.

4.5.1 Matematika

Mimika

V hodině se vyučující mimicky příliš neprojevovala, což bylo také znatelné ve výrazu žáků, kteří měli strnulý výraz. V hodině chyběl úsměv, který je znakem pozitivního naladění. Objevoval se výjimečně (koutky úst mírně zvednuté, bez viditelnosti zubů), a to v případech, kdy žáci měli správně zapsanou odpověď na tabulce, ale takových situací nebylo mnoho. Obličej působil po většinu vyučování strnule, neutrálně tzv. kamenná tvář (čelo bez viditelných vrásek, ústa v základní poloze a obočí bez pohybu). Nastalo pár situací, kdy paní učitelka použila silný radostný úsměv (koutky zvednuté, viditelnost zubů, vrásky v oblasti koutků) při vtipné situaci nebo v závěru hodiny při hodnocení, když se žáků tázala, co se jim v hodině povedlo. Tyto úsměvy byly s radostí opětovány. Ve vyučování byly použity také negativní mimické projevy. Například, když žákyně psala na tabuli, z výrazu obličeje paní učitelky bylo zřejmé, že nemůže dívčíno písmo rozluštit (přimhouřené oči, čelo vrásčité a spodní ret byl skousnutý) a musí nad tím přemýšlet. Verbální projev byl také doplněn neverbální komunikací. Například „Ehm“ vyjadřující souhlas a „Ne“ vyjadřující nesouhlas byly doplněny stejným projevem v oblasti obličeje (zúžení rtů). A také „Prosím?“ – hlava je předsunuta dopředu a oči jsou vykulené.

Vizika

K očnímu kontaktu docházelo velmi zřídka. V úvodu paní učitelka nahlížela do své přípravy. Při sledování celé třídy v úvodu docházelo k očnímu kontaktu všech žáků. Dávala jim najevo, že jsou součástí výuky, také sledovala jejich činnosti a prováděla kontrolu pořádku ve třídě, zda se děti věnují tomu, co jim bylo zadáno. Pokud žáci psali na tabuli a současně kladli otázky, ze strany učitele scházela oční kontakt (nahlížení do svých materiálů). V případě, že byla paní učitelka vystavena situaci, že improvizovala a vymýšlela další otázky, upírala svůj zrak většinou do podlahy. Nastaly také situace, kdy kantorka odpovídala studentovi, ale zrak směřovala do třídy.

Gestika

V hodině se vyskytovalo přiměřené množství gest vzhledem k charakteru hodiny, která byla opakovací a založená byla na samostatné práci žáků. Na začátku hodiny při pozdravu byli stojící žáci v lavicích vyzváni k sednutí, výzvu doplňovalo gesto natažené ruky před tělem nad úroveň s pohybujeícím se zápěstím nahoru a dolů. Při pokynu: „Postavme se“ je ruka natažená před tělem a směřuje dlaní vzhůru. Na vyvolávaného žáka bylo vždy ukázáno prstem. Toto gesto se velmi často objevovalo v závěru hodiny. U některých žáků to mohlo vyvolat pocit, že je na něho ukazováno prstem, i přesto, že ví, že se na lidi takto neukazuje. Pro jiné to byl signál k tomu, že je to právě on, kdo je vyvolán, nikdo jiný. Když žáci pracovali samostatně a měli donášet svá řešení před tabuli ke kontrole, setkali se se dvěma situacemi. První byla v případě správného řešení – paní učitelka kývla hlavou. Pokud byla odpověď špatná, kroutila hlavou ve smyslu ne, není to dobře. U každého žáka si ukázala prstem na jeho zápis na tabulce, než odpověděla. Občas se také zamračila (obočí se stahuje, na čele se utvoří vrásky), když hledala odpověď na zadaný úkol. Při násobcích čísla 2 paní učitelka ukazovala počítání na prstech (palec – 2, ukazováček – 4, prostředníček 6,...). Při vyučování se žáci velmi intenzivně hlásili (ruce zvednuté nahoru), dávali tím jasně najevo, že odpověď znají, žádají o slovo. Bylo tak čitelné, že učivu celá třída rozumí. Verbální sdělení bylo upřesněno gesty. Například „Prosím? Neslyším!“ a dává ruku za ucho dlaní vpřed.

Posturologie

V úvodu hodiny měla paní učitelka uvolněný, vzpřímený postoj, váhu těla rozloženou do obou chodidel s mírně rozkročenýma nohama. Ruce po celou dobu výuky byly před tělem přibližně v úrovni hrudníku (pod prsy), pokud pomineme psaní na tabuli nebo opření se o učitelský stůl. Prsty na rukou byly neustále propletené nebo se ruce navzájem držely. Ve

druhé polovině hodiny byl postoj učitelky uvolněný, ruce spojené a svěšené před tělem a nohy byly překřížené. I přesto, že takový postoj s překříženými nohama můžeme identifikovat jako nezájem či nejistotu a zároveň se spojením rukou před tělem jako stydlivost, v tomto případě šlo pouze o pohodlný postoj, ve kterém se paní učitelka cítila spokojeně.

Haptika

Při kontrole odpovědí žáků docházelo k pokládání ruky na záda žáků nebo jejich rameno. Nikoho to nerozhodilo. Bylo to bráno spíše jako signál: „Ano, koukám k tobě, kontroluji právě tvou práci,“ když bylo žáků u tabule moc najednou.

Kinezika

V úvodu hodiny se vyučující příliš nepohybovala. Udržovala stejnou polohu u učitelského stolu nebo u tabule. Směrem k žákům se pohybovala při jejich samostatné práci, kdy procházela mezi lavicemi nebo chodila do zadního prostoru třídy, kde zaujala opět pozici uvolněného postoje. Tato pozice vpředu nebo vzadu ji umožňovala dobrý výhled na celou třídu. V případě, že stála vzadu a hovořila k žákům, většina se jich otočila k ní a přestala tím pádem pracovat. V druhé polovině hodiny byla potřeba větší míra kontroly žáků, a proto učitelka procházela mezi lavicemi. U jednoho žáka došlo k nepochopení zadání a její vzdychnutí bylo doprovázeno pohybem ramen vzhůru.

Proxemika

Pro každého žáka může být oblast intimní a osobní různá, proto je potřeba toto respektovat. Ze začátku vyučovací hodiny byla hlavní zóna společenská, kdy paní učitelka dodržovala vzdálenost cca 1,2 m od žáků, jelikož většinu času trávila u svého stolu v blízkosti tabule. Při samostatné práci žáků se pohybovala v zadní části třídy nebo mezi lavicemi (většina času vyučovací hodiny). Zóna společenská se měnila na osobní, tedy vzdálenost cca 30 cm od žáků, když pedagožka procházela po třídě. Přiblížení do zóny intimní pod 30 cm nastalo při rozdávání a pokládání potřebných pomůcek na lavice žáků (naklonění ze strany lavice přes prostor žáka a položení pomůcky doprostřed lavice) a mnohem častěji, když žáci chodili k tabuli ukazovat paní učitelce své zaznamenané údaje. Toto přiblížení bylo občas doplněno o položení ruky na záda žáka, které se nezdálo být pro jednotlivce nijak stresující či zneklidňující. Ve druhé polovině hodiny docházelo při samostatné práci k přistoupení k žákovi z boku (nakláněla se k němu) z důvodu mu pomoci, žákovi to nepřekáželo, naopak přítomnost učitelky uvítal. Žádný z žáků se neoddálil. Nastala však jedna situace, kdy

k sedícímu žákovi paní učitelka přistoupila zezadu (byla v těsné blízkosti dítěte, obě ruce položené na lavici, kterými obklopovala jeho tělo) a žák byl velmi zaskočen (rychle otočil svou hlavu), jelikož si nebyl jistý důvodem její přítomnosti. V závěru hodiny se paní učitelka opět vrátila k učitelskému stolu a udržovala vzájemně s žáky zónu společenskou.

Úprava zevnějšku

Oděv vyučující působil elegantně, upraveně, vkusně a adekvátně jejímu věku. Šaty byly černé s barevnými prvky, které nebyly příliš výrazné (žáky nerozptylovaly), doplněné o černé punčochy. Délka šatů byla přiměřená (nad úrovní kolen) a výstřih byl mírný, aby nešlo o vyzývavé působení na žáky. Bylo vidět, že se v oblečení paní učitelka cítila pohodlně a uvolněně. Také zvolila jako doplněk nevýrazný náhrdelník a ruku ji zdobily prstýnky, se kterými si v úvodu hodiny pohrávala (otáčela jimi).

4.5.2 Hudební výchova

Mimika

Po celou vyučovací hodinu měla paní učitelka úsměv na tváři, který byl velmi přirozený a upřímný (koutky úst směřující nahoru, po obou stranách tváře vyskytující se vrásky, ve spoustě situací viditelné zuby a tváře zvednuté). Z úsměvu bylo čitelné nadšení, které pozitivně ovlivnilo a naladilo všechny žáky. Pohyby rtů byly po celou dobu jasné, tím byla zapříčiněna vynikající srozumitelnost potřebná pro zpěv textu při učení nové písně. Při zpěvu docházelo k častému olizování rtů, nejspíše z důvodu sucha v ústech při neustálém mluvení a zpívání. Také zpěv byl doplňován projevy v oblasti obličeje, například zpěv vysokých tónů (obočí zvednuté) nebo pocity k textu – údiv (vykulené oči, obočí zvednuté), mračení (vrásky na čele, horší artikulace). Mimo výrazného úsměvu se nejčastěji projevovala oblast obočí a očí, například při pobídnutí žáků (vrásky na čele, obočí vytažené nahoru). Paní učitelka měla radost z každé žákovy odpovědi, dávala ji najevo jasným a zářivým úsměvem (koutky úst směřují nahoru, tváře zvednuté, viditelné zuby) a zvednutým obočím (vytvářejí se vrásky na čele). Když se kantorka zamýšlela, pevně sevřela rty a hlavu měla mírně zvednutou nahoru.

Vizika

Oční kontakt s žáky byl velmi intenzivní. Bylo tomu tak proto, že žáci neseděli klasicky v lavicích, ale seděli ve speciální učebně hudební výchovy, ve které je rozmístění židlí do

půlkruhu na koberci bez lavic. Ke kontaktu docházelo ve vyučování se všemi žáky rovnoměrně. I v případě usednutí za piano měla paní učitelka děti pod dozorem a uhýbala očima jen minimálně (nahlédnutí do not nebo na prsty při hraní). Pohled byl mnohdy doprovázen také výrazným pohybem obočí, který žákům napomáhal pochopit vyjádření nebo pobídnutí.

Gestika

V hudební výchově jsou gesta nesmírně důležitá a po celou vyučovací hodinu byla velmi využívána. V úvodu při dýchacích cvičení. Ruka je položená dlaní na břicho (ruka v pravém úhlu) pro pocit nafouknutí při nádechu a vyfouknutí u výdechu. Pokyny jako: „Postavte se.“ - (ruka natažená před tělem, dlaní vzhůru, pohyb ruky nahoru), „Posaďte se.“ - (ruka natažená před tělem, dlaní směrem dolů, pohyb ruky také dolů), „Dej pod židli.“ - (ruka natažená před tělem, dlaň dolů, pohyb pomalu dopředu – zasunutí), „Pozorně poslouvej.“ - (ruka před tělem pod úhlem 90°, zdvižený ukazováček, ostatní prsty v pěst, pohyb zápěstím mírně dopředu a zpět), „Zacouvejte.“ (ruka natažená před tělem, uvolněná, prsty směřující dolů, zápěstím pohyb dopředu a dozadu – zacouvání). Aby nedocházelo k přerušování cvičení nebo písni, byla využita gesta. Ruka jako semafor pro signalizaci nádechu či výdechu - natažená nahoru s otevřenou dlaní (nádech) a natažená nahoru, dlaň v pěst (výdech). U dirigování byla ruka natažená nahoru, v zápěstí uvolněná, pohybující se volně dopředu a dozadu, občas se zdviženým ukazováčkem a udávala žákům tempo zpěvu (nedocházelo ke zrychlování ani zpomalování). Aby žáci věděli, v jaké výšce nebo jak hlasitě mají zpívat, hned byla použita dvě gesta, aby nedocházelo k přerušování zpěvu. Zaprvé: ruce jsou nataženy před tělem a spojené dlaněmi (pokud jsou u sebe, žáci zpívají potichu, čím více se ruce vzdalují od sebe, děti zpívají hlasitěji) a zadruhé: ruka je před tělem ve výši prsou – ruka „jde postupně po schodech“ nahoru až nad hlavu (vyšší a vyšší tóny) nebo naopak jde dolů až k úrovni pupku (nižší a nižší tóny). Žáci se hlásili, a když byli vyvoláni, paní učitelka na ně ukázala prstem. Domluvenými signály byla zvednutá ruka nebo prst před ústy a signalizovaly to samé (žáci mají být potichu) a rukama udělaný oblouk do stran (ukončení dané činnosti).

Posturologie

Paní učitelka trávila čas přímo před dětmi nebo za pianem odkud na ně ale také dostatečně viděla. Její postoj byl vzpřímený, uvolněný a pro dlouhé stání mírně rozkročný. Aby nezaujímal pouze jednu polohu postoje a jedno místo, docházelo k pár malinkým krůčkům směrem k žákům a zpět. Při aktivitách se také bokem přesunovala z pravé strany na levou

a naopak. K žákům byla otočena zády jen v případě přesunu ke klavíru. Když si šla paní učitelka sednout ke klavíru, docházelo neustále k mnutí rukou (důvodem může být potřebná příprava nebo psychická uvolněnost). Pokud nebyla zrovna využita gesta, postoj byl uvolněný s rukama spojenýma (vzájemně se drží) před tělem v úrovni pod prsy.

Haptika

U paní učitelky nebyly zaznamenány téměř žádné doteky směrem k žákům, jen jeden v případě rozmístění dětí v kruhu. Nastal ale také dotek opačný. Žáci si stoupli do kruhu a než došlo k jejich rozmístění, chlapec objal paní učitelku z boku kolem pasu. V tu chvíli přestala přesouvat žáky postupně, ale přesunula nejdříve onoho chlapce na zvolené místo a poté pokračovala v rozmístění ostatních. V hodinách si paní učitelka dávala vlasy za ucho, nešlo však o pohrávání si s vlasy naznačující nudu či neklid, ale o překážení vlasů v obličejové části.

Kinezika

Učitelka se pohybovala směrem k žákům, v případě potřeby hudebního doprovodu na klavír k nástroji. Při hře na klavír docházelo k mírným pohupujícím pohybům ze strany na stranu nebo směrem ke klavíru a od něho v horní polovině těla, což mělo vliv na žáky, kteří se začali v rytmu hudby pohupovat také. Při zpěvu před žáky se jemně pohupovala z celých ploch nohou na špičky, opět do rytmu.

Proxemika

Paní učitelka stála před žáky a udržovala tak společenskou zónu, i když hrála na klavír (nejčastější zóna vyučovací hodiny). V případě rozdávání hudebních nástrojů dodržela zónu osobní (podávala nástroje nataženou rukou). A při práci v malém kroužku došlo ke vstupu do zóny intimní, ale pouze na nezbytně nutnou dobu, kdy žáka chytila za ramena a přesunula na potřebné místo. Tuto zónu také narušil učitelce žák, ale ihned se situace vyřešila.

Úprava zevnějšku

Oblečením byly šedo-černé šaty přiměřené délky do úrovně kolen. Ruce zdobila spousta prstýnků a zápěstí elegantní hodinky, na kterých sledovala čas. Oblečení bylo čisté a pro učitele pohodlné.

4.5.3 Matematika

Mimika

Po celou dobu vyučovací hodiny se u vyučující neobjevil ani mírný náznak úsměvu, zachovávala si tzv. kamennou tvář. I přes výraz učitelky měli žáci dobrou náladu, ale to z důvodu vhodně zvolených aktivit, ze kterých měli žáci radost. Úsměv se neobjevil ani v případě radosti ze správné odpovědi – pro žáky tedy nebyla žádná zpětná vazba ve formě neverbální komunikace. Docházelo však k velmi častým projevům v oblasti obličeje jako je zvednuté obočí, vertikální vrásky, „vykulené oči“ a hlava mírně sklopená. Tento výraz byl nejčastější a použitý téměř vždy – při výzvě k odpovědi, pokládání otázek, údivu z odpovědi i u běžného verbálního projevu. Projevem, který se při hodině objevoval byl také výraz zamračení (oči přivřené, na čele vystupující vrásky, obočí stažené, mírně našpulené rty a mírné sklopení hlavy).

Vizika

Pohledy, které ke všem žákům směřovali rovnoměrně trvaly přiměřenou dobu. Při pokládání otázek a odpovědi žáka se zaměřila jen na něho. Žádným pohledem neprobouzela v žácích stres ani napětí. Ke kontrole žáků využívala vhodně místa. Jednak před tabulí na začátku hodiny, tak i při samostatné písemné práci. Tento výběr místa ji umožnil mít přehled a kontrolu nad všemi žáky najednou. Pohledy byly velmi často doprovázeny pohybem obočí. Nastala situace, kdy se paní učitelka otočila zády k žákům, když zapisovala na tabuli. Žák říkal, co má napsat, poté se žák zamyslel nad svou odpovědí. Než však odpověděl, paní učitelka se neotočila a sledovala to, co napsala na tabuli.

Gestika

Gesta byla ve vyučování velmi častá, jako u jiných pozorovaných pedagogů. Většinou gesta doplňovala nebo zdůrazňovala obsah sdělení. Věty byly doplňovány gesty například: „Podívali jsme se, co všechno tady máme.“ - ruce natažené před tělem („otevřená náruč“), dlaně vzhůru, s mírnými rotacemi těla zprava doleva, „My ještě nejdeme na oběd.“ – jedna ruka natažená před tělem, zvednutý ukazováček vzhůru, ostatní prsty pokrčeny, pohyby prstem zprava doleva, „Kdo poradí?“ – pokyvování hlavou ze strany na stranu, obočí zvednuté, na čele se tvoří vrásky. Na úvod říkali říkanku, kterou žáci znají z paměti, také doplněnou gesty jak ze strany učitele před tabulí, tak i žáků. Vzhledem k délce básničky byla použita gesta jistou nápovědou k tomu, co bude následovat a dokreslovala text. „Jedna, dvě“

(ukazování počtů na prstech – palec jako číslo jedna, palec a ukazováček jako číslo dvě), „pes ho větrí“ (ukazování si ukazováčkem na špičku nosu), „kam pak si to míří“ (ruka ve vodorovné poloze k čelu, mírné natáčení tělem – rozhlížení se), „běží k mámě“ (ruce v pravém úhlu vedle těla pohybující se rychle nahoru a dolů signalizující běh). Do rytmu a jako souhlas správnosti odříkávání říkanky pokyvovala hlavou (nahoru a dolů). Na vyvolávaného žáka bylo vždy ukázáno prstem. Ke ztišení třídy využívala gesto přiloženého ukazováčku k ústům. Gesta byla používána také jako pomůcka nejen u znázornění čísel 1,2 atd. Vysvětlení principu záměny u operace sčítání. 5 jablek (ruka natažená před tělem, dlaň představuje tvar misky) a 3 jablka (druhá ruka také natažená před tělem, dlaň představuje také misku). Může docházet k záměně sčítanců (překřížení rukou). Procvičování celých čísel zvedání rukou vzhůru (pěst – nula, počet zvednutých prstů je roven desítkám). Například na jedné ruce palec + ukazováček a na druhé taky znamená číslo 40 (20+20). Žákům se něco povede, vzájemně si tleskají.

Posturologie

Při pozdravení žáků učitelka zaujímal vzpřímený postoj, s rukama volně svěšenými podél těla a nohama u sebe. Tento postoj signalizoval zdravé sebevědomí. Postupně se postoj měnil tím, jak se pohybovala ve třídě. K žákům se při pomoci nakláněla a prstem ruky se napomáhala orientovat v úkolu. Všichni žáci tuto pomoc, a tedy i zaujaté postoje přivítali. Nedošlo k žádnému výkyvu emocí ze strany žáka, či odtažení v případě narušení jeho zóny. I v případě slabší žákyně, kdy si paní učitelka stoupla zezadu a ruce si opřela o lavici (tělo se nacházelo mezi rukama). Po třídě se pohybovala převážně mezi lavicemi s rukama za zády (jedna ruka natažená, druhá ruka drží ruku nataženou nad zápěstím). Docházelo také ke změnám. Ruce se přemístily v bok, nohy mírně rozkročené, nikoliv ve smyslu dominance nebo nadřazenosti, nýbrž z pohody učitele. Učitelka při chůzi po třídě se jednak zaměřovala na samostatnou práci žáků, tak i zvedala hlavu pro kontrolu dalšího prostoru. U samostatné práce (pětiminutovka) stojí uprostřed třídy v prostoru oken. Tento postoj ji umožňuje kontrolovat celou třídu a mít větší kontrolu nad žákyní, která je v oblasti matematiky slabší. Při kontrole domácího úkolu docházelo ke kontrole při samostatné práci žáků razítkováním (naklánění se, jedna noha na zemi, druhá mírně ve vzduchu). K žákům bylo přistupováno zřepedu lavice, aby nedocházelo zezadu k narušení intimní zóny a vyrušení žáka.

Haptika

Doteky se v hodině – pohlazení po tváři, po rameni jako signál podpory a pochvaly se v hodinách nevyskytovaly. Neobjevovala se ani sebehaptika (sahání na tvář, čelo). Intimním dotykům se vyhýbala a zároveň tím respektovala intimní zóny žáků. Použito bylo jen jedno gesto, které pro učitele je povolené, a to v oblasti hlavy a ramen. Procházela po třídě, žák chtěl něco sdělit (mluvil před sebe) a jako znamení, že si ho vnímá přišla k lavici a mu položila ruku na hlavu. Ve druhém případě došla k žákovi, a aby nemusela narušovat mluvený projev žáků, poklepala ho po rameni a zašeptala, aby se posadil jako ve škole.

Kinezika

Nejčastější byl pomalý pohyb mezi lavicemi. U tabule netrávila mnoho času. Při chůzi byly často ruce spojeny před tělem (ruce v loktech svírají úhel 90°, prsty jsou propleteny). Po třídě se pohybovala mezi lavicemi s rukama za zády (jedna ruka natažená, druhá ruka drží ruku nataženou nad zápěstím). Pohyb od lavice do zadní části třídy byl pouze v úvodu hodiny, než se paní učitelka dostala mezi lavice a poté při potřebě zaznamenat na tabuli názorně příklad. Tempo chůze bylo pomalé a klidné z důvodu trávení většiny času mezi lavicemi a kontroly samostatné práce jednotlivých žáků s případnou pomocí. Hlavní část pohybů ve vyučování zaujímaly ruce a paže, které byly neustále v pohybu.

Proxemika

Vzhledem k neustálé nutnosti kontroly samostatné práce byla převažující osobní zóna. Docházelo ke vstupování do osobního prostoru žáka v případě, že mu byla poskytnuta pomoc v lavici. U slabší žákyně došlo ke vstupu do zóny intimní, jelikož paní učitelka přišla k dívce ze zadní části třídy a postoj zaujala tedy zezadu s rukama položenýma na lavici. U žákyně nedošlo k emočním projevům při pomoci (zvyklost situace). V úvodu hodiny a v závěru se nacházela v zóně společenské.

Úprava zevnějšku

Oděv byl adekvátní věku vyučující, čistý a vkusný. Oblečením byly halenka a džíny tmavších odstínů. U halenky docházelo k neustálému potahování směrem dolů. Líčení nebylo výrazné a doplňky byly pouze prstýnky na ruku, tak tedy nedocházelo k rozptylování žáků. Oblečení nebylo vyzývavé či nijak výrazně nápadné tudíž učitelka působila důvěryhodně.

4.5.4 Matematika s Hejného metodou

Mimika

Základním kamenem úspěchu je úsměv, který paní učitelka udržovala po celou dobu vyučování. Její pozitivní naladění a chuť do práce se odrazila také na práci a náladě žáků. Úsměv byl upřímný (koutky úst zvednuté, vrásky na tvářích, viditelnost zubů). Při přemýšlení docházelo k pevnému semknutí rtů a podívání se do strany (nejčastěji z okna). Občas se také objevilo olíznutí rtů z důvodu neustálého hovoření a suchosti rtů. U sdělování pokynů mírné pokyvování hlavou, obočí zvednuté. Při přemýšlení se hlava zvedá mírně vzhůru, oči se dívají do stropu.

Vizika

Oční kontakt byl po celou dobu směřován na všechny žáky. Pokud jedinec mluvil, zaměřila se paní učitelka jen na daného žáka, se kterým udržela kontakt po nezbytně nutnou dobu. Vzhledem ke vhodné zvolené pozici, většina hodiny před tabulí, měla výhled na celou třídu. Tuto pozici zvolila na základě náplně hodiny Hejného metody krokování – žák přišel před tabulí, aby měl prostor a byl viděn všemi žáky a dostával pokyny, co má dělat. Na základě toho měla učitelka dohled nad žákem u tabule a při mírném otočení hlavy i nad celou třídu. Když ukazuje něco na tabuli, snaží se udržovat co nejvíce kontaktu s žákem – neotáčí se k němu zády nebo nečeká na odpověď, a přitom kouká do tabule. Také udržovala kontakt s žákem, který na tabuli zaznamenávat řešení příkladu. I při pomáhání žákovi u lavice. Když čekala, až si žák do sešitu zapíše potřebné údaje mezitím kontrolovala třídu očima.

Gestika

U vyučující docházelo nejméně k užívání gest vzhledem k porovnání s ostatními učiteli. Žák, který se hlásil, chtěl prostor na svůj projev či sdělení odpovědi. Na vyvolávaného žáka bylo vždy ukázáno prstem. Na začátku byly sděleny činnosti hodiny pomocí prstů, aby žáci měli jasnou představu o tom, kolik činností a práce v hodině. Palec – krokování, palec + ukazováček značící druhý úkol – zastávky autobusu, nesmělo chybět u zvednutí prstů celé ruky zdůraznit dodržování pravidel třídy. Ukazování příkladů na tabuli a společné čtení – prst se postupně posouvá směrem dolů, aby žáci věděli, kde jsou a neztratili se. A také se posouvá zprava doleva. Sborové čtení příkladu $3 + 2 =$ (na co se ukáže, to se přečte). Přikyvování hlavou (nahoru a dolů) na souhlas správné odpovědi. Při pomoci žákovi v lavici paní učitelka ukazuje prstem pro orientaci ve cvičení při krokování. Při stavbě komínů z krychlí ukazování

rukou (ruka natažená, dlaň vzhůru), ostatní žáci se dívali daným směrem na práce spolužáků. Při pokynu uklízení krychlí zpět do krabiček použité gesto „dát dohromady“ (ruce před tělem, pohybem k sobě a utvoření uzavřené mističky). U utěšování žáků se používá typické gesto ve škole (ukazováček daný před ústa). Činnost vystupování a nastupování lidí na autobusové zastávce – v závěru probíhá kontrola, jak žáci došli k výsledku 2. Názorně počítání na prstech. Na místo, kam se mají uklízet potřebné pomůcky je ukázáno prstem. Pokyn pro položení hlavy na lavici doplněk gestem (ruka mírně pokrčená, dlaň směřuje dolů, mírně kmitá nahoru a dolů). „Stop“ – ruka pokrčená, zvednutá nahoru, dlaní směrem ke třídě. Přikyvování hlavou na souhlas (nahoru a dolů).

Posturologie

V hodině byl postoj učitelky uvolněný (jedna noha natažená, druhá mírně pokrčená, ruce natažené a prsty propletené před tělem). Při dotazování žáků se opřela o židli u stolu (ruce napnuté, ramena směřují dolů, ohnutá záda) a pozorovala zvednuté ruce na odpověď, kdo by to již zvládl sám. Když stála u tabule a pozorovala žáky při stavění komínů z krychlí, ruce měnily polohy (nejprve – ruce volně svěšeny před tělem a propleteny, následně ruce spojeny před tělem, vzájemně se drží, lokty v pravém úhlu). V sedě u učitelského stolu sed vzpřímený, lokty opřeny o desku stolu a konečky prstů spojeny do stříšky, značí soustředění se na danou činnost. V závěru si žáci dávali vzájemně hádanky, paní učitelka jen kontrolovala kázeň ve třídě a domluvená pravidla. Seděla u stolu lokty položené na desce, ruce umístěny pod bradou a prsty propletené – značily jistou oporu hlavy učitele a kontrolu žáků, nikoliv znuděnost.

Haptika

Vzhledem k dotykům směřující k žákům k téměř žádným nedošlo. Po celou dobu byla respektována intimní zóna každého žáka. Jen při situaci, kdy žáci šli k tabuli nastalo pošťuchování mezi chlapci. Když došli k tabuli, paní učitelka jim položila ruku na záda a tázala se jich, co to mělo být. Nemohla to nechat bez povšimnutí. Na závěr hodiny přemístění k tabuli a hodnocení: Jak ses cítil? Jak ses choval? Jsi pracoval? – žáci chtějí všichni odpovídat a mačkají se na tabuli. Paní učitelka je rukama vždy kousek posune dozadu. Často však docházelo k sebehaptice, kdy si dávala vlasy stranou nebo za ucho. Nikoliv však jako znamení pro neklid a nudu, ale šlo o překážení vlasů v obličejí.

Kinezika

Při verbálním projevu docházelo k pokyvování hlavou nahoru a dolů (obočí zvednuté), nikoliv jako souhlas správné odpovědi, ale jako doprovodný pohyb k vysvětlování. Občasná chůze mezi lavicemi byla pomalá a uvolněná – pohyb byl přirozený. Když žák počítá sám na tabuli, paní učitelka se vydává mezi lavice ke kontrole žáků, případně pomůže. Staví se k žákovi z boku. Při chůzi po třídě je pohyb uvolněný, ruce jsou vzadu spojeny. Většinu času však trávila u svého stolu.

Proxemika

Paní učitelka dodržovala společenskou zónu, pokud stála před tabulí, převážná část hodiny. Když chodila mezi lavicemi a žákům pomáhala, vstupovala tak do jejich osobní zóny, tato chůze se v hodině příliš často neobjevovala. Tento vstup volila z přední části lavice, aby nedocházelo k narušení žákovi intimní zóny. Když žákům v lavici pomáhala udržovala s nimi zónu osobní. Ke vstupu do intimní zóny došlo jen výjimečně a jen v nutných případech. Intimní zóna byla tedy respektována a dodržována.

Úprava zevnějšku

Oděv byl čistý, vkusný. Halenka s tmavým podkladem a světlými vzory doplněny tmavými kalhoty. Nedocházelo k rozpilování žáků pomocí pestrosti barev či vzorů. Oblečení bylo v souladu s normami. Bez doplňků jako jsou hodinky, řetízky, prstýnky apod a výrazného líčení. Paní učitelka působila přirozeně, mile a důvěryhodně.

4.5.5 Český jazyk

Mimika

Po celou dobu vyučovací hodiny bylo z výrazu paní učitelky čitelné jisté nadšení a radost, které ovlivňovala i žáky a vytvářela tak příjemnou atmosféru ve třídě. Při verbální projevu se hlava pohybovala nahoru a dolů a doprovázeno bylo také zvednutým obočím. Úspěšné splnění pracovního zadání se projevil radostným výrazem (široký úsměv s viditelností zubů, vrásky na tvářích).

Vizika

Při sezení v kruhu bylo jasně viditelné, že paní učitelka očním kontaktem sleduje všechny žáky, kontrolovala tím tak jejich pozornost a vnímavost. S žáky pracujícími u tabule byl

neustále udržován oční kontakt. V případě, že dohovořil, ihned byl kontakt směřován do třídy jako kontrola pozornosti a činnosti. Vzhledem k vhodnému výběru pozice u tabule či na koberci mohla všechny žáky skvěle pozorovat při práci. V případě jejich projevů v obličejí, například zvednuté obočí – jako výraz překvapení, sklopené oči a koutky úst směřují dolů – neporozumění něčemu či zmatenost mohla ihned zareagovat, zjistit problém a pomoci.

Gestika

Pro lepší orientaci práce na tabuli bylo při vysvětlování vše názorně prstem ukázáno. Příkyvování hlavy (nahoru a dolů) se žákům dával souhlas k tomu, že jejich tvrzení je pravdivé. Po úspěšném splnění úkolu následovalo zatleskání jako projev pochvaly a odvedení skvělé práce. Ve škole bylo využíváno nejméně gest ze všech pozorovaných učitelů – vzhledem k probíranému učivu, profesionalitě učitele a věkovým zvláštnostem žáků (4. ročník).

Posturologie

V úvodu motivace na koberci. Paní učitelka zaujímá sed v kleče, stejně jako ostatní žáci a ruce jsou položené v klíně. Při práci s tabulí zaujala postoj uvolněný, ruce v bok. Neznačilo to však jakousi nadřazenost, ale pouhou pohodlnost učitele. Žáci chodili postupně k tabuli, střídání postojů. Ruce v bok, ruce spojeny před tělem (loket v úhlu 90°), ruce za zády. Při přemýšlení nebo zadávání zapeklitých otázek je jedna ruka učitele v bok a druhá podpírá bradu.

Haptika

Paní učitelka se vyvarovala veškerým dotykům. V hodině se žádný dotyk neobjevil. Nedošlo tedy k narušení intimní zóny žáků.

Kinezika

Téměř po celou dobu výuky byl verbální projev doprovázen pokyvováním hlavou (nahoru a dolů), někdy také kroucení hlavou (zprava doleva) – záleželo na sdělení verbálního projevu. V některých případech při položení záludné otázky, jindy u vysvětlení zadání anebo jako způsob projevu, který není monotónní u kroucení hlavou zprava doleva v případě záporu sdělení nebo vysvětlení, co se nebude dělat. Při práci u tabule paní učitelka nedržela stále stejný postoj. V případě, že potřebovala dávat magnetické karty na tabuli chodila od stolu k tabuli. Pokud však pouze vysvětlovala i tak docházelo k pohybům těla (asi 3 kroky dopředu, a 3 dozadu). Následoval pohyb po třídě s rukama za zády. Neustálá kontrola tabule a žáků.

Proxemika

V úvodu při motivaci na koberci byly dodržovány hned dvě zóny najednou. Vzhledem k utvoření malého kroužku, aby žáci slyšeli pokyny a viděli přesné pomůcky, které jsou pro ně připraveny, byla s žáky sedící hned vedle paní učitelka použita zóna intimní (téměř nalepení na sobě) a ostatní žáci zaujímali zónu osobní.

Úprava zevnějšku

Oděv byl složen z tmavé halenky a kalhot, ve kterých se paní učitelka cítila pohodlně a příjemně. Vzhledem k tmavým barvám nedošlo k žádnému emocionálnímu působení na žáky či rozptylování jejich pozornosti. Oblečení bylo čisté, upravené a v souladu se společenskými normami. Doplnění oděvu nebylo obohaceno o žádné doplňky.

4.5.6 Český jazyk

Následující rozbor bude z on-line vyučování v době uzavření základních škol z důvodu pandemické situace Covid-19. Při rozboru neverbální komunikace není možné se zaměřit na všechny projevy. Při vyučování distanční formou nebylo nutné využívat roušek či respirátorů, jelikož paní učitelka byla v místnosti sama.

Mimika

Na tváři učitelky byl neustále přítomný velmi široký a upřímný úsměv (koutky úst maximálně zvednuté, utvoření dolíčků ve tvářích, viditelnost zubů), který se také odrazil do emocí žáků, kteří byli také pozitivně naladěni. Využívání úsměvu bylo možná také z důvodu současně komplikované a náročné situace. Situace byla složitá jak pro učitele, tak i pro žáky. Nasazením úsměvu žáky motivovala a pobízela k trpělivosti, překonání této doby a zajistila tak pocit, že pro žáky nebyl tento způsob výuky stresující. Při vyjadřování se neustále uznávala a důležitost sdělení doplnila o zvednuté obočí. Když paní učitelka přemýšlela, zvedla obočí, očima se dívala nahoru a měla pevně stisknuté rty. Při údivu odpovědi kroutila hlavou (zprava doleva), obočí zvednuté, oči vykulené, pusa otevřená (do tvaru písmene O).

Vizika

Žáky neustále pozorovala, i přesto že jen prostřednictvím ikonky z webkamery. Pokud se nějaký žák oddálil, tak ihned viděla a na situaci reagovala. Někteří žáci se dívali všude možně, jen ne na obrazovku či do kamery. Později bylo velmi časté dívání se vedle své

obrazovky, kde měla připravené jisté věci (napsané úkoly pro žáky, které plnili v rámci čtení). Úkoly nečetla na monitoru (v prezentaci), ale z papíru, který měla položený na svém stole. Také vzhledem k tomu, že se jednalo o začínající paní učitelku, tak měla na stole také položený seznam žáků (četla a vyvolávala jména). Vzhledem k tomu, o jaký způsob výuky se jedná nelze určit, zda se žákem, se kterým mluvila udržovala oční kontakt, či sledovala ostatní žáky na obrazovkách, aby dělali, co mají. Při přemýšlení směřovali oči nahoru – nad prostor monitoru.

Gestika

Gesta byla vzhledem k formě výuky používána velmi málo. Slova na S – zvednutý palec (sovička), zvednutý ukazováček a palec (svíčka) apod. U říkanky pravá, levá ruka – jejich zvedání, hlava – ukazování ukazováčkem na hlavu.

Posturologie

Sed byl zpočátku vzpřímený a uvolněný. Později se poloha v sedě změnila. Ramena směřují dolů (jsou svěšená), loket jedné ruky je opřený o desku stolu a hlava je podepřená o ruku, druhá ruka je položená na stole. Podepřená hlava signalizuje nudu, ale vzhledem k této výuce to může být jen pohodlnost učitelky a zaujetí nějaké jiné polohy (sed po celou hodinu je dlouhý).

Haptika

Vzhledem k charakteru vyučování nemohlo dojít k žádnému dotyku. Docházelo pouze k sebehaptice, kdy si paní učitelka dávala vlasy za ucho z důvodu překážení v obličejí.

Kinezika

V úvodu jako pozdravení básnička, u které docházelo k pohybování hlavou nahoru a dolů do rytmu básně. Při nevěřícího odpovědi kroucení hlavou. K pohybu po místnosti nedocházelo, paní učitelka od počítače neodcházela.

Proxemika

Jelikož hodina probíhala on-line formou přes PC, nebylo možné se zaměřit na jednotlivé zóny a jejich dodržování.

Úprava zevnějšku

U paní učitelky bylo vidět pouze tmavé triko. Hlava a krk bez výrazných doplňků a obličej s jemným líčením, které žáky nerozptylovalo.

4.5.7 Český jazyk

Následující rozbor bude opět z on-line vyučování v době uzavření základních škol z důvodu pandemické situace Covid-19. Při rozboru neverbální komunikace není možné se zaměřit na všechny projevy. Při vyučování distanční formou nebylo nutné využívat roušek či respirátorů, jelikož paní učitelka byla v místnosti sama.

Mimika

Na tváři učitelky byl v úvodu hodiny přítomný široký upřímný úsměv (koutky úst maximálně zvednuté, utvoření dolíčků ve tvářích, viditelnost zubů), který se také odrazil do emocí žáků, kteří byli také pozitivně naladěni. Využívání úsměvu bylo možná také z důvodu současně komplikované a náročné situace. Situace byla složitá jak pro učitele, tak i pro žáky. Nasazením úsměvu žáky motivovala a pobízela k trpělivosti, překonání této doby a zajistila tak pocit, že pro žáky nebyl tento způsob výuky stresující. Při neplnění zadaných úkolů docházelo k zamračení se (obočí stažené, vrásky na čele, mírně našpulené rty). V případě údivu (ústa otevřená do tvaru písmene „O“, obočí zvednuté) – žák odešel od stolu bez dovolení, doprovázené kroucením hlavou (ze strany na stranu).

Vizika

Žáky neustále pozorovala, i přesto že jen prostřednictvím ikonky z webkamery. Pokud se nějaký žák oddálil, tak ihned viděla a na situaci reagovala. Někteří žáci se dívali všude možně, jen ne na obrazovku či do kamery - hráli si s předměty na stole, povídali si se sourozencem. Vzhledem k tomu, o jaký způsob výuky se jedná nelze určit, zda se žákem, se kterým mluvila udržovala oční kontakt, či sledovala ostatní žáky na obrazovkách, aby dělali, co mají. Občas se podívala směrem ke svému oknu, když přemýšlela. V danou chvíli, i přesto, že se jednalo o několik sekund, žáci zjistili, že paní učitelka nevidí, co dělají - vypínali si kameru.

Gestika

Gesta byla vzhledem k formě výuky používána velmi málo. Pokud žáci splnili správně úkoly zatleskali si společně s paní učitelkou, jako gesto správného řešení. Určování počtu slabik – ukazování čísel na prstech (jednoslabičná – palec, dvojslabičná – palec + ukazováček).

Posturologie

Sed byl zpočátku vzpřímený a uvolněný. Při promítání učebnice přes PC nebo kontrole napsaných písmen na mazací tabulce – přiblížení se k monitoru (lokty opřené o desku stolu, ohnutá záda).

Haptika

Vzhledem k charakteru vyučování nemohlo dojít k žádnému dotyku. Docházelo pouze k sebehaptice, kdy si paní učitelka dávala vlasy za ucho z důvodu překážení v obličeji.

Kinezika

K pohybu po místnosti nedocházelo, paní učitelka od počítače neodcházela.

Proxemika

Jelikož hodina probíhala on-line formou přes PC, nebylo možné se zaměřit na jednotlivé zóny a jejich dodržování.

Úprava zevnějšku

U paní učitelky byla vidět pouze barevná kostkovaná košile. Hlava a krk bez výrazných doplňků a obličej s jemným líčením, které žáky nerozptylovalo.

4.6 Závěr výzkumného šetření

Před realizací výzkumného šetření jsme si položily výzkumné otázky a dílčí cíle na které jsme hledali odpovědi.

(VO1): Je s žáky udržován oční kontakt při hodině a jak to na žáka působí?

V této výzkumné otázce jsem očekávala, že učitel bude neustále udržovat oční kontakt se žáky. Jak při komunikaci tváří v tvář, tak při kontrole celé třídy při práci. Výzkumným šetřením se potvrdilo, že docházelo k udržování očního kontaktu ve většině času vyučovací hodiny. Mezi učitelkami se ale našly také situace, ke kterým by ve škole docházet nemělo. Při mluvení s žákem oční kontakt směřoval na jiné jedince ve třídě. Žák pozoroval tvář učitelky, aby z jejího výrazu ve tváři mohl poznat, zda má pravdu – očekával zpětnou vazbu neverbální formou komunikace. V danou chvíli mohl mít žák jisté obavy, zda hovoří paní učitelka k němu nebo jestli sdělení směřuje už na jiného jedince. Při zamyšlení učitelek docházelo také k neudržování očního kontaktu v případě, že se zamýšlely. Buď se dívaly z okna anebo oči směřovaly ke stropu a hlava byla mírně zakloněná. Při psaní na tabuli bychom se měli opět otočit k žákům, navázat s nimi oční kontakt a očekávat správnou odpověď. Jednak není příjemné, když k nám je někdo otočený zády při společném hovoření a jednak má učitel kontrolu nad tím, zda je za ním nedějí situace, které by se odehrávat neměly – žáci se spolu vybavují, posílají si papírky s psaníčky atd. Udržování očního kontaktu s žáky je důležité, neboť učitel musí mít neustále přehled o tom, co se ve třídě děje. Žák pomocí očního kontaktu ví, že je pozorován a při jakékoliv nevhodné činnosti bude ihned napomenut.

(VO2): Jaké jsou nejčastější mimické výrazy učitele a jak ovlivňují žáka?

V této výzkumné otázce jsem očekávala, že z učitelovi tváře bude čitelná jeho pozitivní nálada, která se přenesla na žáky. A že nebude docházet k častým negativním výrazům ze strany učitele. Z výzkumného šetření vyplynulo, že pouze dvě paní učitelky byly pozitivně naladěné a dávaly to najevo ve svých mimických projevech. Tyto projevy se také přenesly na žáky, kteří měli úsměvy na tvářích po celou vyučovací hodinu. U učitelek převažoval však výraz strnulý. Žáci se usmívali také jen v případě aktivity, která je baví, jinak jejich výraz byl také nevýrazný. Objevovaly se také výrazy, které žákovi jasně dávaly najevo, co je správně a co špatně. Při řešení úlohy mu byl pozitivní zpětnou vazbou úsměv, který mu jasně sděloval,

že jeho výsledek práce je správný. Výraz ve tváři – zamračené obočí, vrásčité čelo a mírně našpulené rty dávali žákovi jasně najevo, že jeho chování není správné. Tento výraz pochopil a podle něho jednal.

(VO3): Jaká gesta jsou učitelem nejvíce používána a jak na žáka působí?

Očekávala jsem, že gesta budou používány velmi často v průběhu vyučování. Že se budou objevovat gesta jako emblémy, to znamená například přiložený zvednutý ukazováček k ústům naznačující ticho. Také že budou gesta doprovázet verbální projev jako třeba u vyjmenovávání slovních druhů – zvednutý palec (podstatná jména), palec + ukazováček (přídavná jména) apod. Z výzkumného šetření vyplynulo, že gestika tvořila u všech pedagogů nejvýraznější část neverbální komunikace. Byla užívána velmi často, výrazně a po celou dobu vyučovacích jednotek. Učitelky používaly gesta jako je například zvednutý palec nahoru jako signál správného řešení a další gesta, která i bez verbálního sdělení mají svůj význam. Například zvednutý ukazováček u úst – žáci se utišili, zvednutá ruka nahoru – žáci přestali mluvit a slova se ujala paní učitelka, ukázání na žáka prstem – žák věděl, že je vyvolán, dostal slovo nebo přišel k tabuli. Také doplňovala verbální projev. U básniček, opakování probraného učiva nebo vyvozování nového učiva. Počítání jedna (zvednutý palec), dvě (palec a ukazováček) atd. Žákům gesta pomáhali nejen při učivu, ale také při říkání básničky. S naučenými gesty si žáci lépe vybavovali sloky, které následují – měli zafixovány pohyby a podle toho si vzpomněli na slova, která budou následovat. Žáci dávali učitelkám gestem najevo, že chtějí dostat prostor ke slovu – zvednutá natažená ruka nahoru. A vyskytovala se také gesta uvolňovací, kterými jsou mimovolné pohyby zmírňující napětí člověka. Zaměstnávají ruce, které nemusí zrovna vykonávat žádnou činnost. Jsou neplnovýznamová a zautomatizovaná a člověk si je neuvědomuje.

(VO4): Jaký je nejčastější postoj učitele a ovlivní to žáka?

Očekávala jsem časté změny postojů u učitelů, neboť člověk nedokáže po celou dobu stát na jednom místě ve stále stejné poloze. Z výzkumného šetření vyplynulo, že některé učitelky mění své postoje častěji oproti ostatním. Hodně záviselo na tom, zda učitel při hodině mění své místo ve třídě či stojí jen před třídou. Pokud chodily učitelky po třídě, potom jejich postoj u chůze se příliš neměnil, oproti tomu učitelky, které zaujímaly místo před tabulí měnily své

postoje častěji. Pokud učitelka seděla u stolu s opřenými rukama o desku žáci začínali být nepozorní, neboť postoj zaujímal stále stejný. Učitelky, které měnily své postoje častěji, žáci byli pozornější. Nejčastějším postojem však je stoj vzpřímený vyjadřující sebevědomí a ruce spojené před tělem (pokrčené v loktech). Tento typ postoje se nejčastěji vyskytuje také při pohybu po třídě. Výrazné ovlivnění žáků postojem nebylo zpozorováno.

(VO5): Kde se učitel při hodině pohybuje a má to na žáka vliv?

Očekávala jsem, že žáci budou pozornější při pohybu učitele po třídě z důvodu neustálého dění. A také že učitel bude mít větší kontrolu nad žáky při procházení mezi lavicemi, což je pro žáky přínosem při pomoci nepochopení zadání. Z výzkumného šetření je zřejmé, že pohyb učitele žáky ovlivní. Žáci ocenili učitelovu pomoc při samostatné práci. Zároveň při chození po třídě byli žáci motivováni a popoháněni při samostatné práci – učitel dohlížel. Při online výuce nedocházelo k pohybu učitele po třídě – nemohl kontrolovat samostatnou práci žáků, a tudíž žáci nebyli tolik soustředění na práci a dělali i jiné věci, které se netýkaly učení, například si pohrávali s věcmi na stole. U starších žáků se učitelka po třídě nepohybovala a kontrolovala práci u tabule při vyvozování nového učiva. U těchto žáků však nebylo zpozorováno výrazné ovlivnění. Učitel, který procházel po třídě a zastavoval se v zadní části třídy do značné míry rozptyloval mladší žáky, neboť neustále ho potřebovali vidět a otáčeli se dozadu. Pro některé žáky byla učitelka rozptýlením a do značné míry ovlivňovala jejich psychické rozpoložení. Při pohybu po třídě totiž sledovali chůzi učitelky, kde se pohybuje a čekali, kdy za nimi přijde k lavici. Pro někoho to znamenalo pomoc, pro jiné nervozitu, zda zadání plní správně či dělají práci dostatečně rychle a bez chyb.

(VO6): Respektuje učitel intimní zónu žáků?

Očekávala jsem, že učitel bude respektovat intimní zónu žáků. Z výzkumného šetření však vyplynulo, že ne každý učitel toto respektuje. U starších žáků nedocházelo k narušení intimní zóny. Narušena byla jen u práce v kruhu, při motivaci k novému učivu. Žáky to však neovlivnilo. U mladších žáků docházelo u některých učitelek k narušení intimní zóny dítěte. V případě pomoci, o kterou si žák řekl nebylo rozpoznáno žádné ovlivnění žáka. Pokud si však žák o pomoc neřekl a vyučující za ním došla dobrovolně neovlivnilo to žáky, pokud byla respektována intimní zóna – tedy kontrola zepředu lavice či z boku. Nastávaly však situace,

kdy učitelka došla za žákem zezadu, stísnila tak jeho prostor a tím intimitu narušila (ruce opřené o lavici, kterými obklopovala jeho tělo. Žák rychle otočil svou hlavu, kdo za ním stojí, byl velmi zaskočen, neboť si nebyl jistý důvodu přítomnosti učitelky. K narušení docházelo také při dotyku žáka – položení ruky na jeho záda, jako informace, že se věnuje právě jemu a naslouchá mu, v tomto případě však žák nebyl zaskočen a nedával najevo pocit nervozity či rozpaky z narušení jeho intimní zóny. Narušení intimní zóny bylo velmi málo zaznamenáno. Většina se snažila respektovat tuto zónu a udržovala s nimi zónu společenskou nebo osobní. Při online výuce nemohlo docházet k narušení intimní zóny žáků z důvodu průběhu výuky přes PC.

(VO7): Používá učitel v hodinách dotyků a jak na to žák reaguje?

Očekávala jsem, že při hodinách bude docházet k dotekům minimálně. Například, že se objeví při pochvle žáka – pohlazení nebo zvládnutí úkolu – poplácání po rameni. Z výzkumného šetření však vyplynulo, že k dotekům nedocházelo téměř vůbec. Souvislost to má s dodržováním intimní zóny žáků. Při pochvle žák nebyl pohlazen, poplácán po rameni. K dotykům došlo pouze u jedné paní učitelky. Žáci chodili k tabuli s výsledky, které učitelka kontrolovala. Pokládala žákům ruku na záda, aby jim dala najevo, že se věnuje právě jejich práci (shlukování žáků u tabule). Žák však dotek přijal a nebyl jím nijak rozhozen, tudíž nebylo rozpoznáno žádné prudké zareagování na dotek učitelky ze strany žáka.

4.7 Souhrnné informace

Ve vyučovacím procesu může docházet k chybám v neverbální komunikaci, které mohou být vědomé nebo nevědomé. Drobné chyby by se měl učitel snažit odstranit a posoudit, zda jsou některé prostředky vhodné či nevhodné. Nejčastějším faktorem, zejména u začínajících pedagogů, je nervozita. U něho se proto může očekávat nadměrné užívání neverbální komunikace. Řeč těla má nad námi vyšší moc, než si myslíme. Podobně jako mluvenou řeč se však řeč těla můžeme naučit, vědomě ji vnímat a následně interpretovat (Bruno, 2013).

Při distanční výuce nedocházelo k výrazným projevům v neverbální komunikaci z důvodu práce s PC. Neverbální komunikace učitele je tedy značně omezena. Pozorovatelná byla oblast obličeje (mimika), vizika (oční kontakt) a posturologie (postoj) a mírný náznak

gestikulace. Nebylo možné pozorovat neverbální projevy v oblasti kineziky (pohybu), promexiky (vzdálenosti), haptiky (doteků).

Nejčastější chyby během výuky:

- Používání grimas a úšklebků
- Strnulý výraz obličeje
- Nedodržování očního kontaktu se žáky
- Mluvení zády k žákům
- Zasahování do intimního prostoru žáka
- Nevhodný a neupravený oděv
- Skleslý postoj

Neverbální komunikace se dá trénovat. Učitel může své chyby v neverbálních projevech odstranit. Může mu pomoci videozáznam z vyučovací hodiny, kde si uvědomí, jaké neverbální projevy používá, zda jsou vhodné anebo je potřeba je určitým způsobem potlačit.

Doporučení, jak odstranit chyby:

- Používání úsměvu
- Vzpřímený postoj působící sebevědomě
- Nezasahování do intimní zóny žáka
- Udržování očního kontaktu se žáky
- Využívat doteky jako signály pochvaly
- Při verbálním sdělení u tabule stát bokem ke třídě

5. ZÁVĚR

Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou (výzkumnou). V teoretická část je rozdělena do 3 kapitol. V první kapitole je popsána mezilidská komunikace, jaké jsou součásti komunikačního procesu, její funkce a druhy. Rozdělení komunikace na dvě základní složky, a to komunikaci verbální a neverbální. Ve druhé kapitole u verbální komunikace jsou nastíněny paralingvistické aspekty řeči, úskalí mluveného projevu a vztahy, které jsou mezi těmito dvěma typy komunikace. Ve třetí kapitole je podrobněji popsána komunikace neverbální, řeč těla se zaměřením na důležité oblasti tohoto sdělování. Rozebrána je v této kapitole mimika (obličej), vizika (oční kontakt), gestika (gesta), haptika (dotyky), kinezika (pohyb), proxemika (vzdálenost) a posturologie (postoj) se zaměřením na komunikační projevy učitele. Nastíněna je také komunikace žáků a s tím související kompetence Rámcového vzdělávacího programu základního vzdělávání.

Hlavním cílem diplomové práce bylo vypořádat neverbální komunikaci učitele, kterou používá v průběhu vyučovacího procesu. Zda jsou jeho neverbální prostředky přínosem pro žáky a jestli je tyto prostředky nějakým způsobem ovlivňují. Prvním dílčím cílem bylo zjistit nejvyužívanější oblast neverbální komunikace učitele na 1. stupni ZŠ. A druhým cílem bylo zjistit, zda jednotlivé složky neverbální komunikace, které byly použity v průběhu vyučovacího procesu, ovlivní žáky.

Praktická část je zaměřena na analýzu vyučovacích hodin na 1. stupni ZŠ. Výzkumným vzorkem byly paní učitelky z místní základní školy a dalších škol, a to v prezenční a distanční formě výuky. Pozorování bylo tedy realizováno převážně v místní základní škole, kde mi byl výzkum umožněn a povolen i vzhledem k nepříznivé situaci koronaviru. Také byla analyzována videa z vyučování, která jsou dostupná na internetových stránkách a také jsem se zúčastnila hodin v době distanční výuky. Cílem bylo zjistit, zda neverbální komunikace ovlivňuje žáky a jak na ně působí.

Cílem této diplomové práce bylo představit důležitost neverbální komunikace a její význam ve vyučovacím procesu. V teoretické části se podařilo vymezit pojem komunikace, rozdělení komunikace a podrobné popsání jednotlivých složek neverbální komunikace se zaměřením na pedagoga ve vyučovacím procesu. Na základě odborné literatury bylo předloženo mnoho faktů, autorů a publikací zabývajících se právě tímto tématem. Cílem empirické části bylo zjistit, jak jednotlivé složky neverbální komunikace, které učitel používá ve vyučovacím procesu, dokážou ovlivnit žáka. Byly zvoleny výzkumné otázky, na které jsem hledala odpovědi. Na

závěr jsou zmíněny zpozorované chyby v neverbální komunikaci a možnosti odstranění těchto chyb. Komunikace neverbální stejně jako verbální se dá naučit. Důležité je, abychom zjistili, jaké jsou naše projevy v oblasti neverbální komunikace pomocí vlastního pozorování analýzy videa naší hodiny nebo od kolegů, kteří jsou přítomni v naší hodině a provedou zhodnocení. Existuje spousta cvičení v oblasti neverbální komunikace. Pokud rozumíme signálům řeči těla, můžeme je také cíleně používat a také nám umožní poznat, co kdo doopravdy říká.

Závěrem lze říci, že všechny stanovené cíle práce byly naplněny. Komunikace je důležitá nejen pro dorozumívání mezi lidmi, ale hlavně ve vyučovacím procesu, kdy dochází k formování osobnosti žáků, osvojování vědomostí, dovedností, návyků a postojů.

Použitá literatura a zdroje

- ANDREJEVOVÁ, Galina Michajlovna. *Sociální psychologie*. Praha: Svoboda, 1984. ISBN 25-100-84.
- BALKÓ, Ilona. *Verbální a neverbální komunikace v českém jazykovém prostředí*. Ústí nad Labem: [Univerzita Jana Evangelisty Purkyně], 2008. ISBN 978-80-7414-087-7.
- BELZ, Horst a Marco SIEGRIST. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení: východiska, metody, cvičení a hry*. Vyd. 3. Přeložil Dana LISÁ. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0846-4.
- BORG, James. *Řeč těla: jak poznat, co kdo doopravdy říká*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4474-2.
- BRUNO, Tiziana a Gregor ADAMCZYK. *Řeč těla: jak rozumět signálům řeči těla a cíleně je používat*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4592-3.
- DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada, 2001. Expert (Grada). ISBN 80-7169-988-8.
- DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace: 6. vydání*. Praha: Grada, 2008. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-2018-0.
- GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Brno: Paido, 2005. ISBN 80-7315-104-9.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1369-4.
- JANOUŠEK, Jaromír. *Společná činnost a komunikace*. Praha: Svoboda, 1984. ISBN 25-036-84.
- JŮDOVÁ, Barbora. *Neverbální komunikační prostředky v pedagogické praxi* [online]. Olomouc, 2010 [cit. 2021-01-26]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/i3enj6/55260-618998670.pdf>. Diplomová. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta.
- KASSIN, Saul M. *Psychologie*. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1716-3.
- KOHOUTEK, Rudolf, Irena OCETKOVÁ a Jaroslav ŠTĚPANÍK. *Základy sociální psychologie*. Brno: CERM, 1998. ISBN 80-7204-064-2.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Svoboda, 1988.

- KŘOUSTKOVÁ MORAVCOVÁ, Iva. *Sociální a pedagogická komunikace: úvod do problematiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-497-7.
- MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.
- MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. Pedagogické a psychologické studie. ISBN 80-04-21854-7.
- MATSCHNIG, Monika. *Jak poznat člověka podle gest: řeč těla : během 30 minut víte víc!*. Přeložil Lucie NAVRÁTILOVÁ. Praha: Beta, 2015. ISBN 978-80-7306-707-6.
- MĚCHUROVÁ, Albína. *Jak dobře mluvit a úspěšně jednat: (základy rétoriky a komunikace)*. Praha: Vysoká škola J.A. Komenského, 2002. ISBN 80-7048-044-0.
- MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Grada, 2010. Manažer. ISBN 978-80-247-2339-6.
- NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Praha: Grada, 2005. Pedagogika (Grada). ISBN 80-247-0738-1.
- PECH, Jaroslav. *Řeč těla & umění komunikace: [příručka prakticky pro všechny, kteří se chtějí zlepšit v řešení běžných životních situací]*. Praha: NS Svoboda, 2009. ISBN 978-80-205-0606-1.
- PRŮCHA, Jan, Jiří MAREŠ a Eliška WALTEROVÁ. *Pedagogický slovník*. 4. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha: MŠMT, 2016. 164 s. [cit. yyyy-mm-dd]. Dostupné z WWW:<<http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>>.
- SATIR, Virginia. *Kniha o rodině: [základní dílo psychologie vztahů]*. Vyd. 2. Praha: Práh, 2006. ISBN 80-7252-150-0.
- ŠPAČKOVÁ, Alena. *Moderní rétorika: jak mluvit k druhým lidem, aby nám naslouchali a rozuměli*. 3., dopl. vyd. Praha: Grada, c2009. Poradce pro praxi. ISBN 978-80-247-2965-7.
- TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. Brno: Computer Press, 2003. Business books (Computer Press). ISBN 80-7226-429-x.

THIEL, Erhard. *Mluvíme tělem: řeč těla prozradí víc než tisíc slov*. Praha: Knižní klub, 1997. ISBN 80-7176-511-2.

TINKOVÁ, Eva. *Rétorika, aneb, Řeč jako nástroj: praktický průvodce řečí těla a verbální komunikací*. Kralice na Hané: Computer Media, 2010. ISBN 978-80-7402-074-2.

Úsměv, prosím! *Vesmír* [online]. 5. 4. 2012n. 1., **91**(4), 231-233 [cit. 2021-02-19]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2012/cislo-4/usmev-prosim.html>

VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie komunikace*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-291-2.

VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. Praha: Grada, 2008. Manažer. ISBN 978-80-247-2614-4.

WATZLAWICK, Paul a Zbyněk VYBÍRAL. *Jak skutečná je skutečnost?: mylné představy, klamání, porozumění*. Hradec Králové: Konfrontace, 1998. ISBN 80-86088-00-6.

The Human Touch: 4 Reasons It's Important. *I heart intelligence* [online]. -: Robyn Reisch, 2019 [cit. 2021-02-26]. Dostupné z: <https://iheartintelligence.com/human-touch/>

7 38 55 rule of Communication. *Toolshero* [online]. -: Mulder P., 2012 [cit. 2021-02-26]. Dostupné z: <https://www.toolshero.com/communication-skills/7-38-55-rule/>

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Kateřina Hobzová
Katedra nebo ústav:	Katedra primární a preprimární pedagogiky
Vedoucí práce:	PhDr. Dominika Provázková Stolinská, Ph.D.
Rok obhajoby:	2021

Název práce:	Strategie neverbální komunikace učitele na 1. stupni základní školy
Název v angličtině:	The strategies of the teacher's nonverbal communication for the 1st grade of primary school
Anotace práce:	Práce je zaměřena na neverbální komunikaci učitele na prvním stupni základní školy, která je součástí vyučovacího procesu společně s komunikací verbální, kterou může nahradit nebo ji pouze doplnit. Hlavním cíle této práce je ukázat, jak neverbální komunikace učitele dokáže ovlivnit žáky ve výchovně vzdělávacím procesu. Teoretická část je nejprve zaměřena na charakteristiku komunikace. Nastíněna je zde i komunikace verbální, která je nezbytnou součástí právě komunikace neverbální. Empirická část zahrnuje samotný výzkum, v rámci kterého pozorujeme vyučovací hodiny v jednotlivých třídách nebo při online výuce. Zaměřujeme se na všechny složky neverbální komunikace, které učitel v hodině využívá a způsob, jakým to ovlivní žáky.
Klíčová slova:	Komunikace, verbální komunikace, neverbální komunikace, složky neverbální komunikace
Anotace v angličtině	The work is focused on the non-verbal communication of the teacher at the first stage of primary school, which is part of the teaching process together with verbal communication,

	<p>which can replace or solely supplement it. The main goal of this work is to show how the non-verbal communication of the teacher can influence the pupils in the educational process. The theoretical part is first focused on the characteristics of communication. Verbal communication is also outlined here, which is a necessary part of non-verbal communication. The empirical part includes the research itself, in which we observe lessons in individual classes or online teaching. We focus on all the components of non-verbal communication that the teacher uses in class and the way in which it affects students.</p>
Klíčová slova v angličtině	Communication, verbal communication, nonverbal communication, components of nonverbal communication
Přílohy vázané v práci:	-
Rozsah práce:	
Jazyk práce:	Český jazyk